

**AZ OSMÁN BIRODALOM EURÓPAI HÁBORÚINAK
KATONAI KÉRDÉSEI
(1356—1699)**

Perjés Géza

Bár a török háborúk irodalma szinte végtelen, mégsem lehet állítani, hogy akár az egyes háborúk és hadjáratok lefolyását, akár a török kérdés általános hadtörténeti vonatkozásait világosan látnánk. A helyzet különösen ez utóbbi szempontból nem kielégítő, és alig tudjuk beilleszteni a török hadtörténetet az általános fejlődésbe. Pedig — olyan államról lévén szó, mely világtörténeti hatását elsősorban katonailag érvényesítette — igen nagy jelentősége lenne annak, ha pontosan ismernénk az oszmán állam rendkívüli katonai sikereinek okát. A mélyebb hadtörténeti elemzés, a katonai kérdések behatóbb tanulmányozása eredményeként minden bizonnyal igen fontos társadalomtörténeti problémák megértéséhez is közelebb kerülhetnénk, hiszen a háborúban az állami és társadalmi életnek igen sok tényezője találkozik össze.

A kérdés megoldását sok, néha kimondottan leküzdhetetlen nehézség akadályozza, mindenekelőtt az anyag rendkívüli terjedelme. Hiszen olyan államról van szó, amely a XIV. századtól a XVII. század végéig szinte megszakítás nélkül hadakozik, még hozzá nem egy, vagy két hadszíntéren, mint az európai államok, hanem három kontinensen, négy tengeren és vagy tucatnyi ellenféllel szemben. Ennek a beláthatatlan sok és jellegében annyira eltérő háborúnak már pusztá áttekintése is nehéz, de szinte megoldhatatlannak látszik, hogy belőlük általános következtetéseket vonjunk le. Bár meg kell mondanivaló, hogy a hadtörténeti kutatók általános törvényszerűségek megállapítására nem is igen törekedtek, mivel pusztán az európai fejlődést tartván szem előtt, a török hadviselését amolyan „barbár” hadakozásnak tekintették, amelyet az általános képbe beilleszteni nem lehet, de nem is érdemes. A hadtörténeti kutatásnak ehhez az egyoldalúságához járult egy másik szemléleti és módszertani fogyatékoság, nevezetesen az, hogy a katonai jelenségeket a társadalomtól elvonatkoztatva vizsgálták, márpedig igen sok olyan katonai probléma adódik, amely egyedül a hadtudomány eszközeivel nem oldható meg. Persze nem lenne egészen igazságos, ha emiatt túlságosan elmarasztalnánk a hadtörténet kutatóit, hiszen a török történeti kutatások eredményei alig adtak lehetőséget a társadalmi tényezők figyelembevételére.

Célunk az, hogy a török háborúk megértéséhez bizonyos egészen általános rendező elveket nyerjünk. Ebből adódik, hogy a részletek fölé emelkedve, mondhatnók madártávlatból szemléljük a dolgokat, aminek természetszerű

következménye, hogy hasonlóan a repülőgép utasához, aki elé ugyan roppant nagy terület tárul, de annak csak nagy vonalait észleli, mi is igen nagy történelmi időszakot tekintünk át, de annak csak legfőbb problémáit ragadjuk meg. Az időszak, amit vizsgálunk valójában roppant nagy: Gallipoli elfoglalásától (1356) a karlócai békéig (1699) terjed. Dolgunkat bizonyos fokig megkönnyíti, hogy e három és fél évszázad alatt az oszmán hadszervezet és hadviselés lényegében nem változott és a zentai csatában vereséget szenvedett hadsereg alig különbözött az első rigómezei csatát megnyerő hadseregtől. Ebből a madártávlatból a következő problémák rajzolódnak ki: 1. az oszmán állam katonai potenciálja, 2. határvédelem, 3. háború, politika, hadászat, 4. harcászat.

1. Az oszmán birodalom katonai potenciálja

Bármilyen katonai esemény, hadtörténeti folyamat vagy jelenség vizsgálatánál legelső feladat a gazdasági és társadalmi háttér megismerése. Kétszeresen fontos ez a török hódítás megértése szempontjából, mivel a török történeti kutatás jelenlegi állapotában a társadalmi és a hadtörténeti vizsgálatokat igencsak vékony szálak kapcsolják egybe.

Persze egy ország katonai potenciáljának felmérése még a legújabb korban sem könnyű feladat, hiszen már annak kimutatása is rendkívüli nehézségeket okoz, hogy a számszerűen megfogható, statisztikailag kimutatható gazdasági potenciál miként realizálódik a tényleges háborús teljesítményben. Ezenkívül számos olyan morális, lélektani és más imponderabilia játszik közre a háborúban, amelyek felmérése sem a történés idején, sem utólag nem lehetséges. Visszamenve az időben, a nehézségek egyre fokozódnak, a török birodalom esetében pedig szinte leküzdhetetlennek látszanak,¹ hiszen alig rendelkezünk az erőviszonyokat, a nagyságrendeket, az arányokat érzékeltető számszerű adatokkal. Mindazonáltal a szétszórt, rendszertelen adatok alapján is az a benyomás támad az emberben, hogy az oszmán birodalom hadi potenciálja minden európai államét felülmúlta, sőt virágkorában talán Európa együttes erejét is.

A katonai potenciált meghatározó tényezők közül mindenekelőtt a népesség számát és az ország területét kell figyelembe venni. Ilyen szempontból az oszmán birodalom fölénye kétségtelen. A XVII. század végén a birodalom területe kb. 6 millió km², lakóinak száma pedig 30 millió. Ebben az időben Franciaországnak, Európa legnagyobb hatalmának 18—20 millió lakosa van, területe 630 000 km². A Habsburg birodalom területe ugyanekkor 300 000 km², lakóinak száma 6—7 millió.²

A három világrészre kiterjedő oszmán birodalom gazdasági erőforrásai szinte korlátlanok voltak és alig volt termelvény, amellyel ne rendelkezett volna. Nyersanyagokban való gazdagsága nagy tömegű exportot tett lehetővé és kereskedelmi mérlege általában aktív volt, miután pedig tartományainak nagy része tenger mellett feküdt, belső és átmenő áruforgalma igen élénk volt. Csak a vámokból bevett jövedelmét évi 2 millió dukátra becsülték a XVI. században. Meg kell jegyezni, hogy a XVI. század elején a pápai udvar számvetése szerint egy 60 000 főből álló hadsereg és 150 hajóból álló flotta felállítása és fenntartása 800 000 dukátba került.³

¹ Az elmondottakkal és a következőkkel kapcsolatban Zrínyi Miklós és kora. Budapest, Gondolat, 1965. c. könyvem 281—282. oldalán vetek fel néhány gondolatot.

² Handbuch der Weltgeschichte. Herausg. von A. Randa. Freiburg, 1965.; Redlich O.: Österréichs Grossmachtsbildung. Gotha, 1921.

³ Zinkeisen, J. W.: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Hamburg-Gotha, I—IV. Fr. A. Perthes Verlag 1840—1856., II. 594., 763. és 767. o.

Kérdés azonban, hogy a földrajzilag adott gazdasági erőforrásokkal mi-ként gazdálkodott az oszmán állam? A probléma felvetése annyival inkább is jogos, mivel különösen a magyar történeti irodalomban gyakran tálkozunk olyan állításokkal, hogy a despotikus török állam rablógazdálkodása a termelőerők végzetes elpusztulását eredményezte. Ez a felfogás a polgári tör-ténészeknél különösen gyakori volt, de a marxista irodalomban is megtalál-ható. Nem egy helyen arról olvashatunk például, hogy a végtelen kizsákmá-nyolást megalégtelő parasztság tömegesen hagyta el falvait, felhagyva a föld-műveléssel. Úgy gondoljuk azonban, hogy ez a kép túlzó, és ha a soha nem szünetelő határmenti csatározásoknak és az újra és újra megismétlődő nagy háborúknak kitett Magyarország esetében némileg helytálló lehet, a török birodalom egészét tekintve, bizonyára nem. Ami a leglényegesebb kérdést, a parasztságnak a mezőgazdaságból való tömeges kiválását illeti, ez már logi-kai megfontolások alapján is alig képzelhető el, hiszen akkor a társadalom egésze pusztult volna éhen, lévén a korabeli agrártechnika mellett áthágha-tatlan törvényszerűség a mezőgazdasági népességnek 80 százalékos aránya az össznépességben.⁴ De a logikai megfontolásokon túlmenően konkrét ada-tok alapján tudjuk, hogy az oszmán birodalom nagy mennyiségben exportált mezőgazdasági termékeket, ami egy teljesen tönkre tett parasztság mellett nyilvánvalóan lehetetlen lett volna.⁵

Nem látjuk bizonyítottnak, hogy a parasztságra nehezedő adóteher na-gyobb lett volna a török államban, mint nyugaton, sőt miután az oszmán pénzügyi igazgatás és adóügy rendezettebb volt, mindazok a visszaélések, igazságtalanságok és zavarok, amelyek a korabeli adókvetés és beszedés ál-landó kísérői, talán enyhébb formában jelentkeztek, mint nyugaton.⁶

Mindent összevéve úgy tűnik, hogy az oszmán állam gazdasági erőforrásai összehasonlíthatatlanul nagyobb katonai erőfeszítéseket tettek lehetővé, mint a nyugati államoké. Mindehhez még azt kell hozzáfűzni, hogy a had-sereg tekintélyes részét kitevő feudális szpáhik, valamint az irreguláris és segédcapatok fenntartása az államnak nem került pénzébe.⁷

Az oszmán állam félelmetes katonai erejének alapja az anyagi erőforrások mellett maga az államszervezet volt, amelynek első és legfontosabb funk-ciója a hadsereg fenntartása, a lehető legnagyobb katonai hatékonyság el-érése és a háború folytatása volt, és csak másodsorban a kormányzás. Az államigazgatás legfőbb tisztviselői háború esetén magas katonai állásokat töltöttek be, a magasabb katonai parancsnokok pedig működési területüknek

⁴ Lásd *Perjés G.*: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a XVII. század második felében.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. 8. o.; *Vita Perjés Géza könyvéről.* Agrártörténeti Szemle, 1964. 3–4., valamint *Zrínyi Miklós és kora*, 18. és köv. o.

⁵ Az agráréletről nézve *Zinkeisen*: i. m. I. 278., II. 641., III. 512., IV. 296. o.; *Marsiglii*: *L'état militaire de l'empire ottoman*, I–II. Amsterdam, 1732. I. 49–50. o.; *Sagnac, Ph.* — *Saint-Léger, A.*: *Louis XIV. (1661–1715)*. (Peuples et Civilisations. Histoire Générale.) 3. ed. Paris, Presses Univ. de France, 1949. 212–213., és 485. o.

⁶ A török adógyről szóló bőséges irodalom alapján mindenesetre ilyen benyomás támad az emberben. (Legújabbban: *Káldy–Nagy Gy.*: *Török adóajztrom Baranyából a XVI. század-ban.* Szigetvári emlékkönyv. Szerk. *Ruzsás S.* Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó) — Nem be-szélve a magyarországi adóügy közismert zavaarairól, a centralizáció igen magas fokán álló Franciaországban is az alattvalók egész létét és a gazdasági életet megbénító, valóságos is-tencsapásnak számított az állami adózás. (Lásd *Sagnac–Saint-Léger* i. m. 487., valamint 635. és 636. o.; továbbá *Brauer, W.*: *Quelques remarques sur l'oeuvre économique de Vauban.* *Revue d'Hist. Éc. et Social.* 1951. 1.; *Historia Mundi.* Herasg. von *Veljavec.* IX. Bd. Aufklärung und Revolution.; *Treue, W.*: *Gesellschaftliche und wirtschaftliche Wandlungen.* Bern–Mün-chen, 1960.)

⁷ *Ranke, L.*: *Die Osmanen und die spanische Monarchie im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert.* 3. Aufl. Berlin, Duncker u. Humboldt, 1857. 6. o.; *Zinkeisen*: i. m. III. 151. o.; *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen.* I. Serie. I. Bd. Wien, Verlag des k. k. Generalsta-bes, 1876. 548. o.; *Lybyer, A. H.*: *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Su-leiman the Magnificent.* Cambridge, Harvard Univ. Press, 1913. 178–179. o.

egyben kormányzói is voltak.⁸ A polgári és a katonai apparátusnak ez az összefonódottsága azonban önmagában még nem magyarázza meg az átütő katonai eredményeket, hiszen a korai feudalizmus idején Európában a főurak tartományi hatalmában is egyesültek polgári és katonai funkciók. Az oszmán állami és katonai szervezetet ezenfelül még az is jellemezte, hogy legtöbb tisztviselői zömükben nem a nemességből származtak, hanem idegen nemzetiségűek voltak és tulajdonképpen rabszolgák, akiknek élete, vagyona, egész léte a szultántól függött, így a központból érkező parancsnoknak fenntartás nélkül, vakon engedelmességek. A nyugati államok működését oly nagy mértékben gátló rendi ellenállásra sor tehát nem kerülhetett.

A hivatali testület nemcsak engedelmességni tudott, de a szerajban nyert egységes iskolázása és kiképzése révén egységesen is gondolkozott. A központosítás útjára lépő európai államoknak csak a XVI—XVII. század folyamán kialakuló hivatalnok rétege kiképzését különböző iskolákban nyerte és csak a gyakorlatban kovácsolódott egységes szellemű testületté. De ez is csak a legfőbb kormányszervek hivatalnokaira vonatkozott, a vidéki hivatalok tisztviselőire már nem. Nem kis mértékben éppen ez az oka annak, hogy a központból jövő utasításokat a helyi hivatalokban gyakran tévesen értelmezték és rosszul hajtották végre. Nem utolsósorban emiatt buktak meg és maradtak végrehajthatatlanok a kormányzatnak sokszor igen életrevaló ötletei és elképzelései.⁹

Az oszmán birodalom nagyszerű katonai teljesítményét nézve, soha nem szabad szem elől téveszteni azt a kitűnő — a korabeli viszonyokat tekintve feltétlenül az! — igazgatási apparátust, amely mindazt, ami a háború sikeres megvívásához szükséges — embert, pénzt, anyagot — gyorsan, pontosan és kellő mennyiségben bocsátotta a harcoló hadsereg rendelkezésére.¹⁰

Óriási terület, hatalmas népesség, gazdag erőforrások, jól működő állam-szervezet, a polgári és a katonai apparátus egybefonódottsága — szinte minden együtt volt az oszmán államban, ami egy erős hadsereg fenntartásához szükséges.¹¹ Mindehhez járult a fanatikus vallási ideológia, amely nem-

⁸Lybyer: i. m. 91—92. o.; Hóraček, C.: Az oszmán birodalom és a közép-európai rendi államok a XVI. században. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK), 1968. 4. sz.

⁹A török adminisztrációra lásd *Marsigli Zinkeisen* és *Lybyer* műveit.; *Fekete L.*: Budapest a törökkorban. Budapest, 1944, az európai adminisztrációval való összevetését lásd *Ember György*: Az újkori magyar közigazgatás története. Budapest, 1946. A magyar adóügy és a népességösszeírások történetéből számtalan példát lehetne erre idézni. (Legújabbban *Fügedi E.*: A magyarországi népességösszeírások története a XVIII. században. Budapest, Kézirat, 1966.) — Franciaországban is ez volt a helyzet és XIV. Lajos még azt sem tudta elérni, hogy intendánsai a kiadott népességösszeírasi íveket egyformán töltsék ki.

¹⁰Természetesen a török hadsereg működésében is sokszor mutatkoztak a hiányos ellátásból következő zavarok. Ezeket azonban az adott technikai és szállítási viszonyok mellett elkerülni semmiképpen nem lehetett. Kétségtelen viszont, hogy a török hadseregnél in ilyen természetű bajok ritkában jelentkeztek, mint pl. az osztrák armádiánál. Nem is beszélve arról, hogy akkor, amikor a török adminisztráció számára szinte hétköznapi feladatnak számított, hogy a hadsereget Anatóliából Budáig, vagy Bécsig tartó útjában ellássa, ugyanezt a bécsi adminisztráció Bécs-Magyarország viszonylatában sem tudta megoldani legtöbbször. A bécsi adminisztráció nehézségeiről idézett művemben bőven hozok példákat és lásd az ott közölt irodalmat. Legújabbban *Wagner, G.* foglalkozott a kérdéssel. (Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. Szigetvári Emlékkönyv. Uő. Szigetvár felmentésének akadályai. HK. 1966. 4. sz.) — A szerző előadásából kiténik, hogy 1566-ban Szigetvár felmentését nem kis mértékben az akadályozta, hogy a hadsereg ellátását a vár környékén nem tudták volna megoldani. Az európai államok közül a franciák ellátási rendszere közelítette meg a törökét. (Lásd *Perjes*: Mezőgazdasági termelés, népesség... 57. o.)

¹¹A hadsereg névze *Montecuccoli R.*: Della Guerra col Turco in Ungheria. Operi di Montecuccoli. 2. ed. I—II. Milano 1831., valamint *Ausgewählte Schriften des Fürsten Raimund Montecuccoli*. Bearbeitet von A. Veltzé. I—IV. Wien 1899—1904.; *Marsigli*: i. m.; *Zinkeisen*: i. m., főleg a III. köt. 139—279. o.; *Salamon F.*: Magyarország a török hódítás korában. 2. kiad. Budapest. Franklin Társulat, 1885.; *Lybyer* i. m.; *Babinger Fr.*: Méméd der Eroberer und seine Zeit. München. 1953.; *Elekes L.*: Hunyadi. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.; *Káldy-Nagy Gy.*: A török birodalom helyzete a XVII. században. Kézirat.

csak lelkesített, de fegyelmezett is, és szemben a keresztény vallással, nem a kegyes életre tanított, hanem a harcos kemény helytállásra, továbbá a rendkívül igazságos és következetes jutalmazási rendszer, amely a katonai érdeket mindenek fölé helyezte.

Mindezek az előnyökön felül az oszmán hadsereget az jellemezte, hogy két, egymással teljesen ellentétes elemből állott, mondhatnók két egymást kizáró történeti kategória találkozott benne össze, ti. a feudális — és a zsoldos hadszervezet. Ez a két, lényegében különböző társadalmi és gazdasági talajból kinövő hadszervezet az oszmán haderőben nem időlegesen, nem átmeneti jelenségként egyesül, amint az az európai államoknál is előfordul, hanem évszázadokon át tartó állapotként. Bár a naturálgazdálkodás talajából kinőtt nyugati feudális hadszervezetből sem hiányoztak soha a központ által fenntartott és állandóan fegyverben álló csapatok, és a pénzgazdálkodással összefüggő állandó hadseregek idején is megvoltak a feudális kiegészítés maradványai, azonban igen rövid, átmeneti időtartamtól eltekintve, pontosan megállapítható, hogy melyik az uralkodó forma és melyik a mellékes, az adott struktúráról elvonatkoztatható, a járulékos. Az oszmán hadseregben a két intézmény nem váltja egymást, és nehezen lehetne megmondani azt is, hogy tulajdonképpen melyik következik szervesen az adott társadalmi struktúrából. Franciaország XV. századi haderejéről biztonsággal elmondható, hogy feudális, holott már vannak állandó csapatai, és XVII. századi hadseregéről, hogy állandó, holott a feudális kiegészítés maradványai még megtalálhatók benne. A XIV. századi és a XVII. századi oszmán hadsereg között különbség viszont alig fedezhető fel.

Az is érdekes, hogy az oszmán haderő keretei között a két intézmény hosszú időn keresztül mentes tud maradni mindazoktól a gyengeségektől, amelyek egyébként szinte törvényszerűen kell, hogy jellemezzék őket. A feudális katonaság soha nem válik fegyelmezetlen, vezethetetlen, egyénieskedő, tervszerű akciókra alkalmatlan sereggé, mint a XIV—XV. századi nyugati lovagi seregek, nem beszélve arról, hogy a harcértékük mennyire felülmúlja a XVI—XVII. századi nyugati felkelő hadakét. Továbbá fel sem merül az, hogy szolgálatuknak bármilyen tér- vagy időbeli korlátai lennének, mint nyugaton: a feudális szpáhi addig marad fegyverben, amíg a hadjárat tart és szolgálata nem ér véget a birodalom határain.

Az állandó zsoldos sereg pedig — a janicsárok és a porta szpáhijai — az iskolában összeszokott, egyformán kiképzett, hosszú éveken át együtt élő csapat. Állománya nem hullámzik, mint nyugaton az állandó seregeké, ahol békében csak a keretek állnak fenn és csak háború esetén töltik fel őket toborzás és katonafogás útján. És amíg az oszmán zsoldosok kiválogatott elit csapat, addig a nyugati zsoldosseregek a társadalom söpredékéből állnak.

A birodalom nagyságából és gazdaságából következően persze a hadsereg létszáma igen magas. Természetesen a létszámviszonyok a területi változásokhoz képest állandóan változnak, azonban eltekintve a legközelebbi kezdetektől, az oszmán hadsereg létszáma ugyanabban az időpontban jóval nagyobb, mint bármelyik európai hadseregé. A XV. században a létszám 60 000 fő, a XVI—XVII. században 200—250 000 fő körül mozog. A magyarországi hadszíntéren rendszerint csak a ruméliai, az anatóliai, a boszniai és a XVI. század közepe táján megszervezett budai és temesvári elajetek feudális seregei, a porta zsoldosai, a ruméliai határvidék akindzsii és bizonyos számú azab vett részt, továbbá esetenként Moldva, Havasalföld, Erdély és a Krimi tatárság ségédcsapatai. Ilyenformán egy-egy nagyobb hadjáratban 50—60 000 zsoldos, 60—80 000 hűbéres, 30—50 000 irreguláris és 20—30 000 főt kitevő ségédcsapat, összesen 150—200 000 fő vonult fel. A csapatok harcértéke

persze erősen különbözött: legjobbak voltak a janicsárok és a porta szpáhijai, már jóval alacsonyabb harcértéke volt a hűbéres szpáhioknak és sok esetben több kárt, mint hasznot jelentettek az irreguláris és a segédcapatok.

A török hadsereg technikai felszerelése mindig a kor színvonalán állott. Tűzérsege, műszaki csapatai minden feladatot megoldottak, amelyek pedig nem voltak csekélyek egy Konstantinápolyból Budáig, vagy Bécsig tartó menetnél és a közben végrehajtott töméntelen várostromnál. A kormányzati apparátusnak a tradicionális kötöttségektől mentes, gyökértelen főtisztviselői minden újítást átvettek nyugattól és pénzt nem kimélve, alkalmaztak külföldi szakértőket.

A rómaiakhoz hasonlóan, a kormányzáshoz és a hadseregek mozgatásához annyira szükséges utak építésére és karbantartására különösen a kezdeti időkben igen nagy gondot fordítottak. A futárok kiszolgálása, a vendégfogadók, utak karbantartása a környező vidékek lakosságára hárult és igen nagy terhet jelentett.¹²

Bár a tengeri hadászat és harcászat, egyáltalán a tengerészet ismereteink körét jóval meghaladja, mégis szólnunk kell az oszmán tengeri flottáról,¹³ hiszen a birodalom földrajzi helyzetéből következett, hogy legtöbb háborúja egyszerre folyt szárazon és vizen. A porta haditervei gyakran a hadsereg és a flotta kombinált és összehangolt alkalmazásán alapultak. Ezenfelül az a tény, hogy ez az eredetileg lovas sztyeppe nép egy évszázad leforgása alatt a világ legnagyobb tengeri hatalmává válik, jól érzékelteti a birodalom hatalmas gazdasági erejét és belső feszítőerőit. Mint a haditechnika más ágai-ban, itt is külföldi szakemberek közreműködésével értek el eredményeket. Hajóépítési kapacitásuk óriási volt. A XIV. században és a XV. század közepén Velence tengeri fölénye kétségtelen, de már Konstantinápoly ostrománál a török flotta közreműködése döntő jelentőségű és 1470-ben nem kevesebb, mint 300 hajóval támad Negroponte ellen. Ebben az időben ugyan a velencei flotta minőségileg toronymagasan áll az oszmán felett — állítólag hatszoros túlerővel szemben is felvette a harcot —, a következő században azonban a különbség csökken és a török flotta nagy tömegénél fogva fölénybe kerül. 1490-ben Lepanto elfoglalását a török flotta 270 hajója már ki tudja küzdeni az egyesült velencei-francia flotta 150 hajójával szemben. Az oszmán erőforrások kápráztató nagyságát jellemzi, hogy az 1571-ben vívott és 200 hajó elvesztésével végződő lepantói csatát követő évben újra 250 hajó cirkál török lobogó alatt.

Foglalkoznunk kell a török állami és társadalmi rend hanyatlásának kérdésével is. Nemcsak azért, mert következetesek akarunk maradni — és, ha a török hadsereg bámulatos eredményeinek magyarázatát a társadalmi háttérben keressük, akkor a katonai katasztrófa vizsgálatánál is így kell eljár-nunk —, hanem azért is, mert a dolgok természetéből kifolyóan a hanyatlás-ról sokkal több adat áll rendelkezésünkre, mint a sokszor legendába vesző kezdetekről, így remélhető, hogy a hanyatlás folyamatában megragadott fo-nalat visszaперgetve, el lehet jutni a virágzás magyarázatához is.

Bár az oszmán birodalom hanyatlása kisebb hadsereget kitevő történész-

¹² Babinger: i. m. 500. o.; Jireček C.: Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag, Verlag von F. Tempsky, 1877. 113. o. — Egyébként az utak fenntartása és a gyorsfutárok (ulakok) kiszolgálása olyan nagy terhet jelentett, hogy az utak mentén a lakosság elhagyta lakóhelyét. Az ulak intézmény pusztító hatását felismerő Lufti pasa javaslatot tett megszüntetésére. (Thury: i. m. II. 26—27. o. és Jireček: i. m. 117. o.); — A török birodalom elnéptelenedéséről, a földművelést otthagyo paraszti tömegekről szóló hírek alapja minden bizonnyal ez a jelenség. A hírek ugyanis döntő mértékben utazóktól és külföldi követektől származtak, akik a dolgok természeténél fogva csak a fő útvonalak környékét ismerték és azok siralmas állapotából vonták le a következtetéseiket és általánosították az egész birodalomra.

¹³ Tanulmányomban főleg Zinkeisenre támaszkodom.

gárdát foglalkoztatott, igen távol vagyunk attól, hogy világosan lássunk a kérdésben.¹⁴ A magyarázatok egy része bizonyos szimptomák felsorolására szorítkozik, másik része alapvető történelmi folyamatokat vél kitapintani. A szimptomákat felsorolók pénzügyi bajokra, pénzrontásra, inflációra, az államháztartás krónikus deficitjére, belső zavarokra, lázadásokra, gyenge szultánokra, az elhatalmasodó korrupcióra és más egyéb okokra hivatkoznak. Ha azonban egyenként — sőt összességében — nézzük e bajokat, akkor azt kell látnunk, hogy egyikük sem az oszmán birodalom sajátos baja, hiszen a korban szinte Európa egyik állama sem mentes tőlük. Nem beszélve a Habsburg birodalom káotikus pénzügyi állapotairól, még Franciaország is hallatlan pénzügyi nehézségekkel küzdött és XIV. Lajos uralkodása tényleges államcsőddel zárult.

Ami pedig a politikai és más zavarokat illeti, melyik európai állam XVII. századi története volt mentes lázadásoktól, párt harcoktól és korrupciótól? És nagyjából abban az időben, amikor Kocsi bej az oszmán államban elhatalmasodó erkölcsi hanyatlásról beszél, nálunk Zrínyi, Németországban pedig a katonai írók egész sora kesereg az erkölcsök megromlása és a katonai érények kihalása miatt. Valamivel később pedig Saint-Simon ír ugyanígy Franciaországban.¹⁵ Egyébként is: az oszmán politikai élet a XVII. századot megelőzően sem volt teljesen zavartalan. Már a XV. század folyamán több felkelés van és II. Mohamed első lemondásának valószínű oka a janicsárok lázadása volt. 1512-ben Szelimét Bajaziddal szemben ők juttatják trónra, később pedig Szulejmán nagy képességei és tekintélye kellett kordába tartásukhoz, ami teljesen neki sem sikerült.¹⁶ Gyakran hivatkoztak arra is, hogy a timár birtokokat tömegesen csatolták a kincstári birtokokhoz, vagy adták ki bérbe azokat — megfosztva így alapjaitól a hűbéri sereget. Kérdés azonban, hogy feltétlenül a hanyatlás jelének kell-e a jelenséget tartanunk? Ha a pénzgazdálkodás előtérbe nyomulásáról, valamint a zsoldosságnak a feudális csapatok rovására történő terjeszkedéséről van szó, akkor tulajdonképpen pozitív előjelű folyamatnak kell tartanunk. Egyébként is úgy tűnik, hogy a hűbéri sereg létszáma mindezek ellenére sem csökkent le lényegesen.¹⁷

Ami pedig a hanyatlás belső társadalmi okaira vonatkozó megállapításokat illeti, ezekkel kapcsolatban is több probléma merül fel. Például sokan hivatkoznak arra, hogy az oszmán állam életeleme a hódítás lévén, annak megállása azonnal és önműködően vonta maga után a hanyatlást, hiszen megszűnt a rabszolgaszervezés alkalmá, elmaradt a zsákmány; csökkentek a birodalom jövedelmei, vagy legalábbis nem emelkedtek, a katonai érvényesülés pedig korlátozódott. Nem biztos azonban, hogy akár az államvezetés, akár pedig a háborúban állítólag érdekelt katonaság minden esetben háborúpárti lett volna. Így tudunk arról, hogy 1464/65-ben lázadás tört ki a hadseregben a folytonos háborúk miatt. Bizonyos jelek azt mutatják, hogy Szulejmán

¹⁴ Írásomhoz főleg Zinkeisen, Lybyer és Káldy-Nagy idézett művét, valamint a következő feldolgozásokat vettem alapul: Préclin, E.—Tapié, V.: Le XVII siècle. — Monarchies centralisées. (1610—1715). Paris, 1943.; Perroy, E.: Le moyen âge. (Histoire générale des civilisations. III.) Paris, Presses Univ. de France, 1955.; Makkaí L. összefoglalása az egyetemi tankönyvben. (Magyarország története 1526—1790. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962.); Marinisco, C.: L'état et la société turcs à l'époque de Mohamet II. ápropos d'un ouvrage récent. (Babinger der Eroberer und seine Zeit.) Revue Historique, 1955. júl.—szept.

¹⁵ A német sírámokra nézve Jähns, M.: Geschichte der Kriegswissenschaften, I—III. Lpg., Verlag von R. Oldenbourg, 1889—1891. II. 898., 912., 916. és 1014. o.; Saint-Simonra nézve Perjés G.: Mezőgazdasági termelés, népesség... 151. és köv. o.

¹⁶ 1529-ben Budán a janicsárok Ibrahim pasát bezárták egy templomba és sok „illetlenséget” követve el rajta, zsoldemelést zsaroltak ki tőle. (Török-magyar-kori Történelmi Emlékek. II. o. Török történetírók. I—II. Ford. Thury J.: Budapest. Athenaeum, 1893. II. 22. és 82. o.)

¹⁷ Káldy-Nagy szerint ugyan a szpáhik létszáma a XVII. század végén 60 000 fő, Marsigli viszont ugyanakkor 126 000-ról tud.

élete vége felé maga is a béke híve lett volna. Arra is van példa, hogy a magyarországi török végvárok tisztjei áldozatot ajánlanak fel, ha sikerül létrehozni a békét.¹⁸ Ezenfelül az egyes háborúk indító okainak vizsgálatánál egyáltalán nem mutatható ki egyértelműen, hogy a porta minden esetben akarta volna a háborút.¹⁹ De még ha bizonyítható lenne is, hogy a törököt minden háborújánál valamilyen csillapíthatatlan, irracionális hódításvágy vezette, akkor sem kapnánk túlságosan sokat a probléma megérte szempontjából, hiszen kevés olyan állam volt a történelemben, amelytől idegen lett volna a hódítás gondolata.

Arra is szoktak hivatkozni, hogy a kereskedelmi utaknak az Atlanti Óceán vidékére való áthelyeződése idézte elő a hanyatlást. Bár ez az érv sokat mond, azonban meggondolandó, hisz egyrészt a két jelenséget közel egy évszázad választja el egymástól, másrészt pedig a világkereskedelem struktúrájának megváltozása Ausztriát és a német birodalmat éppúgy érintette, márpedig a töröknek Magyarországról való kiverésében e két hatalomé volt az orozslánrész.

Magunk részéről a hanyatlás magyarázatai közül azoknak tulajdonítunk nagy jelentőséget, amelyek a birodalom óriási kiterjedéséből fakadó kormányszervezeti nehézségekre, valamint a belső társadalmi folyamatokra mutatnak rá.

Ami az első szempontot illeti, valójában hallatlan nagyoknak látjuk a nehézségeket, amelyek a kor technikai, közlekedési és hírváltási viszonyai között egy ekkora birodalom kormányzásával jártak. A nehézségekkel az oszmán államszervezet minden kiválósága mellett sem birkózhatott meg. Így nézve a dolgot, nem is annyira az a csodálatra méltó, hogy az oszmán birodalom lehanyaglott, hanem az, hogy Szulejmán halála után még közel másfél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a katasztrófa bekövetkezzék.

Ami végül a belső társadalmi folyamatokat illeti, magunk részéről az államapparátusnak — a „kormányzó intézménynek” —, valamint az egyháznak — a „moszlim intézménynek” — Lybyer által bemutatott antagonizmusát tartjuk a legfontosabbnak. A nem török fajú kormányférfitak fürge, rugalmas, gyorsan alkalmazkodó és minden újat befogadó, de alapjaiban gyökeretlen racionalizmusának, valamint a moszlim egyháziak, bírók és tanítók hagyományokhoz ragaszkodó konzervatizmusának összeütközése ez. Az ellentét ugyanis nem oldódott fel, a két intézmény harcát nem harcolta végig, nem került döntésre sor, hanem ennél sokkal rosszabb történt: átnőttek egymásba, s kölcsönösen gyengítették egymást. Az átnövés materiálisan és szellemileg is végbement. Szulejmán halála után felhagynak a szokással, hogy a magasabb kormányzati posztokat csak keresztény születésű, a szerájban felnevelt és iskolázott rabszolgákkal töltsék be és egyre több született török kap bebocsátást a legfelső államvezetésbe.²⁰ A hivatalnoki kar korrupciója, gerinctelensége, ferde erkölcei pedig belerágták magukat a moszlim intézménybe, ez utóbbi konzervatizmusa viszont szárnyát szegte az újító lendületnek és lefékezte a friss vállalkozó kedvet. Mindez pedig akkor ment végbe, amikor a kapitalizmus csírái már emelgetni kezdték Európa mozdulatlanak tűnő talaját. Az oszmán állam bámulatos teljesítményeinek erjesztője, szervezője és hordozója „a kormányzó intézmény, mozdulatlaná vált, minden újításnak és fejlődésnek ellenállt. A birodalom így kialakult jellege

¹⁸ Babinger: i. m. 258. o.; Zinkeisen: i. m. II. 909—910. o.; Perjés: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, Gondolat, 1965. 94—95. o.

¹⁹ Ezt hangsúlyozom „A Szent-Gotthárdi csata” c. tanulmányomban az 1661—1664-es háborúval kapcsolatban, (Vasi Szemle, 1964/4.)

²⁰ Ranke: i. m. 70. o.

következtében a hanyatlás kézenfekvő volt, mert egy gyorsan fejlődő világban már a megállás is viszonylagos hanyatlást jelent” — írja Lybyer.²¹

Ebben a vonatkozásban különös jelentőséget kell tulajdonítanunk Kocsi bej 1631-ben írt memorandumának, amelyet a történeti irodalomban, mondhatnók, a beteg oszmán birodalomról adott diagnózisnak tartják²² — és joggal. Ám ezenfelül van egy másik oldala is a dolognak, Kocsi bej ugyanis nemcsak a timár-rendszer zavarairól és a birtokadományozások körüli visszaélésekről beszél, hanem felemeli szavát a renegátokra épülő állandó, zsoldosereg ellen is. Ezt írja: „Hogy az előbbi nagy szultánok annyi nagy háborút viselhettek és annyi fényes győzelmet arathattak, ... hogy oly sok várat és országot hódítottak meg; hogy hatalmuk hangja eltöltötte az egész világot, s hogy külföldi fejedelmek adót fizettek nekik: mindez a záimoknak és timárliknak köszönhető. Valóban ez a hadosztály a vallásért és birodalomért fejt és életét áldozó, válogatott, kitűnő, rettenthetetlen és engedelmes sereg volt. Mikor ezek teljes számban megjelentek a hadjáratokban és csatákban, éppen nem volt szükség a kapu-kulira (ti, a janicsárokból és a szpáhiból álló zsoldos seregre — P. G.). A birodalomhoz hű, tiszta életű és jól fegyelmezett sereg volt ez.”

Kocsi bej szavai mögött azonban nem pusztá tévedés, nem az idők szavának félreismerése húzódik meg, és nemcsak a renegátokat lenéző tősgyökeres moszlim beszél belőle, hanem a faji különállását hangsúlyozó és osztályérdekeit védő birtokos nemes is — Lybyer szavaival —, a „vidéki dzsentri”. Így folytatódik memoranduma: „Egyetlen egy *idegen* sem volt közöttük, hanem mindnyájan olyan katonák és katonáknak fiai, akik őseiken elkezdve a padisahoktól kapott hűbérek birtokosai valának. Ezelőtt a szpáhi fia csak úgy kaphatott hűbért, ha előbb két záim és tíz timárli bizonyosságot tett amellett, hogy az illető valóban szpáhi fia. S a tanúskodóknak úgy kellett vigyáznium, hogy ha kiderült, hogy az illető nem régi hűbéres családból való, mindnyájoknak záimate és timárja másoknak adatott büntetés és példaadás végett. A városbeliek és ráják a timárra való igény tekintetében egyenlők voltak a hitetlenekkel; az ilyeneknek lehetetlenség volt hűbérezhez jutniok.”²³ Láthatjuk: amit Kocsi bej védelmébe vesz, a feudális hadrendszer, a régi, az elavult és amit támad, a zsoldosság, a fejlődés hordozója.

A világtörténelemben szinte egyedülálló kísérlet, ti. az, hogy egy államvezetés a született nemességet visszaszorítsa és az állam kormányzását feltétlenül odaadó, az ellenállásnak még a gondolatát is elvető rabszolga állapotú idegenekre bízva, végső soron tehát nem sikerült: majdnem három évszázadon át tartó és jórészt a renegátok kormányzati és katonai képességeinek tulajdonítható tüneményes sikerek után a katonai érdemeire hivatkozó nemesség öntudata töretlen. Ez azonban ennek a minden faji és osztályszempontok felé emelkedő — vagy helyesebben: emelkedni akaró — államkormányzati elvnek a halálát jelenti. Ezt a veszélyt ismerte fel Szulejmán, aminek így adott hangot 1530-ban a hűbéri birtoklás rendezésére kiadott törvényében: „A szpáhi és a záimok az alattvalókkal és a rájakkal együtt mind az én szolgálaim, akik az én kegyelmem hűsítő árnyékában nyugodtan és megelégedetten kell, hogy éljenek és senki sem okozhat nekik alkalmatlanságot és nem károsíthatja meg őket.” Majd azzal folytatja, hogy egyes szpáhi és timárlik károkat szenvedtek, sőt birtokukat is elveszték azzal az ürüggyel, hogy „mint valamikori ráják gyermekei idegenek, és hűbérüket később kap-

²¹ S. m. 232. o.

²² Lásd *Káldy-Nagy* idézett tanulmányát.

²³ *Thury*: i. m. II. 409—410. o. — Kiemelés tőlem — P. G.

ták... kijelentjük ezért itt, hogy a mi jól megőrzött államunkban élő szipá-
hik és rájuk egyaránt a mi szolgálaink. Hogy is lehetnének államaim és tarto-
mányaim lakói egymáshoz idegenek?"²⁴

2. Határvédelem²⁵

A török hódítás egy olyan jelenséget élesztett fel Közép-Európában, amely-
nek történelmet befolyásoló hatása a népvándorlások befejeződése után szűnt
meg és amely az egyetemes történet tanúsága szerint jobbára ott fordult elő,
ahol a feudalizmus és a katonai demokrácia fokán élő népek kerültek egy-
mással érintkezésbe. E két civilizáció összetalálkozásából ugyanis óhatatlan-
ul következett, hogy a zsákmányra éhes barbár szomszéd kisebb-nagyobb
becsapásokat hajtott végre, ami ellen a civilizált nép a *határvédelem* meg-
szervezésével védekezett. A határok őrzése természetesen civilizált államok
szomszédi viszonyánál is tekintetbe jött, de ez soha nem jelentett akkora
terhet és soha nem gyakorolt oly nagy hatást az állami és társadalmi életre,
mint a barbárok ellen megszervezett határvédelem. A barbár szomszédság
ugyanis egyik oldalról állandó és igen súlyos veszélyt jelentett, másik oldal-
ról a veszély elhárítása különös taktikát és különös csapatot kívánt meg,
olyat, ami a védekező állam társadalmi és gazdasági viszonyaiból nem kö-
vetkezett, sőt azokkal rendszerint ellentétes volt.

A barbárok ellen megszervezett határvédelem egyszerre hatott a centra-
lizáció és a decentralizáció irányába. A védelem megszervezése az egész ál-
lam életét érintő rendszabályokat kívánt meg, ami kétségtelenül elősegítette
a centralizációt. Nagy Károly birodalmában pl. a határtartományok a
„mark”-ok kikerültek a helyi, feudális igazgatás hatásköréből és a császár-
hoz tartoztak közvetlenül. Ugyanakkor azonban, a veszély közel lévén, a
központ pedig messze, előtérbe került a helyi önszegély, ami viszont a határ-
tartományok önállósulásához, esetleg az államtestről való leszakadásához ve-
zetett. A római birodalom darabokra hullása lényegében így ment végbe. De
mindenképpen elősegítette a határvédelem a tartományúri hatalom megnö-
vekedését, hiszen a határőrvidéki parancsnokokat igen széles katonai, de
polgári hatáskörrel is felruházták. A capetingek kezdetben határőrparancs-
nokok voltak, éppúgy, mint a karoling maior domusok. Bizáncban pedig a

²⁴ Zinkeisen: i. m. III. 155. o.

²⁵ Acsády I.: Magyarország három részre oszlásának története. (1526—1601). Buda-
pest, Atheneum, 1897. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. V. köt.);
Borossy A.: A XI—XIV. századi magyar lovasságról. (HK. 1962. 2.); Delbrück,
H.: Geschichte der Kriegskunst. III. Th.: Das Mittelalter. 2. Aufl. IV. Th.: Neuzeit.
Berlin, Verlag von G. Stilke, 1923, 1920.; Elekes L.: Hunyadi. Budapest, Akadémiai Kiadó,
1952.; Uő.: Mátyás és kora. Budapest, Művelt Nép, 1956.; Grousset R.: L'empire des steppes.
Paris, 1939.; Gyakov—Nyikolszkij: Az ókori világ története. Budapest, Tankönyvkiadó. 1954.
(Egyetemi tankönyv); Halphen L.: Les barbares des grandes invasions aux conquêtes turques
du XIe siècle. Paris, 1926.; Heischmann E.: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich.
Wien, Öst. Bundesverlag, 1925.; Horváth M.: A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb
vonásai és a magyar-szláv katonai együttműködés a XI. században. HK. 1956. 2.; Uő.: Nyu-
gati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI—XII. században.
HK. 1957. 1—2.; Koszminszkij—Szkazkin: A középkor története. I. köt. Budapest, Tankönyv-
kiadó, 1955. (Egyetemi tankönyv); Kupelweser, L.: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen
bis zur Schlacht bei Mohács, 1926. Wien. W. Braumüller, 1899.; Lot, F.: L'art militaire et les
armées au moyen âge. I—II. Paris, Payot, 1946.; Perjés G.: Zrínyi Miklós és kora.; Uő.: A
barbárok hadművészete. Katonai Szemle, 1958.; Uő.: A taktikai átkarolás a hadtörténelem-
ben. Katonai Szemle, 1959. 6.; Razin: A hadművészet története. II. köt.: A háború feudális
korszakának története. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961.; Salamon F.: Magyarország a török
hódítás korában. 2. kiad. Budapest, Franklin Társulat, 1885.; Schlumberger: Un empereur
byzantin au dixième siècle, Nicéphore Phocas. Paris, 1890.; Tóth Z.: A huszárak eredetéről.
HK. 1934.; Uő.: A hadviselés átalakulása. Budapest, é. n. (Magyar Művelődéstörténet II. köt.);
Váczy P.: A középkor története. 2. kiad. Budapest, é. n. (Egyetemes Történet. 2. köt.); Zin-
keisen: i. m.

határvédelmet irányító arisztokrácia döntő politikai súlyra tett szert és Nikephoras Phokas, valamint Johannes Tzimiskes személyében még császárt is adott a birodalomnak.

A barbárok ellen megszervezett határvédelem rendszerint az államok gazdasági erejét jóval meghaladó erőfeszítéseket kívánt meg. Épp ezért a határőr csapatok eltartásánál és az erődvonalak kiépítésénél előtérbe lépett a természetbeni juttatás, illetve a környező vidék lakosságának munkaszolgálat, rendszerint robot formájában. Mindez a természeti gazdálkodás tendenciáit erősítette és sokszor egy magasabb szintről, a pénzgazdálkodás szintjéről való lesüllyedéssel járt, amint ez a római birodalom esetében világosan felismerhető. Az állam sokszor földjuttatásokkal és különböző adókedvezményekkel biztosított létalapot a határőröknek, máskor pedig telepítő akciókkal népesítette be a határvidékeket, de előfordult az is, hogy mindezt a határvidék földesuraira bízta, akik ilyen formán magánhadseregre tettek szert.

Mindezeket a tendenciákat átszötte, részben erősítette, részben pedig új színekkel gazdagította egy, a határvédelem hadászati és harcászati jellegzetességeiből folyó jelenség, mégpedig az, hogy a határok védelmét az állam lakóinál alacsonyabb szinten álló, idegen népekre és népelemekre bízták, amelyeket időlegesen zsoldba fogadtak, vagy letelepítettek. Minden határvédelem alapvető jellegzetessége volt ugyanis, hogy igen hosszú vonalat kellett védeni kis erőkkel, amihez még az is hozzájárult, hogy a támadó rendszerint igen mozgékony, meglepő akciókra képes lovas nép volt. Ebből következett, hogy a védelmet csak könnyűlovassággal lehetett megoldani. A könnyűlovasság azonban — mint minden fegyvernem és harcmód — társadalmilag adott: a nomád állattenyésztést folytató és rendszerint a katonai demokráciák fokán élő népek terméke. A civilizáció magasabb fokára lépett, letelepedett földművelő népek könnyűlovasságot kiállítani már nem igen tudtak vagy ha igen, messze nem azokkal a kvalitásokkal, amelyeket a határvédelem megkövetelt és amelyek a portyázó harcot virtuóz tökéletességgel alkalmazó bárbar ellenféllel szemben elegendők lettek volna — legalábbis nem az érintkezés kezdeti korszakában. A határvédelemnek tehát rendszerint velejárója, hogy idegen és alacsonyabb fejlődési fokon álló népeket vettek igénybe. A Kína szolgálatába álló hun törzsek, a rómaiakat szolgáló germánok, Bizánc türk és szláv zsoldosai példái ennek. Az idegen könnyűlovasság alkalmazása, általában pedig a határvédelmet rendszerint kísérő bomlás gyakran oda-hatott, hogy a hadszervezet is átalakult, és hasonlóan a gazdasági élethez, egy magasabb fokról alacsonyabbra szállt alá. Kínában a gyalogságot és a gyalogsági tömegekre alapozott taktikát kiszorította a lovasság és a portyázó taktika, a római birodalomban pedig a hadügy, de az egész állami élet is „barbarizálódott”.

A török hódítás hasonló jelenségeket hozott létre. Bár az oszmán állam a fejlődésnek jóval magasabb fokán állott, mint az egyetemes történetben látott barbár népek, mégis a kezdeti korszakát jellemző expanzívitása ugyanolyan — sőt nagyobb, mert állandóbb és hosszabb időn át tartó veszélyt jelentett a vele szomszédságba került népekre, és a határvédelem kiépülése is lényegében ugyanúgy ment végbe és ugyanazokat a jelenségeket idézte elő az állami és társadalmi életben.

A centralizáció és decentralizáció egymással ellentétes folyamata világosan felismerhető például Zsigmond uralkodása alatt, amikor a király országos intézkedésekkel próbálja a határvédelmet megszervezni, lehetőségeit azonban a feladat meghaladja és a török elleni határvédelem a határvidéki tartományok kezébe megy át. Ennek során káprázatos pályafutásoknak lehetünk ta-

núi: Ozorai Pipó, Maróti János, a Tallócziak határvédelmi funkciójuk révén tesznek szert vagyona és döntő politikai befolyásra.

Hunyadi életpályáján pedig mindkét folyamat szemlélhető. Döntő mértékben a határvédelem révén nő meg politikai hatalma: mint erdélyi vajda, temesi bán és Nándorfehérvár főkapitánya, országnyi területeknek teljhatalmú ura. Így szerzett vagyona, katonai ereje és politikai befolyása révén lesz kormányzóvá, amikor viszont már az erős központi hatalom létrehozásán munkálkodik. Halála után pedig a Hunyadiak családi hatalma helyezi trónra Mátyást — a magyarországi központosítás történetének legnagyobb alakját.

A XVI. században Ausztriában a központosítás folyamatát a török veszély gyorsította. A létrejövő központi hivatalok közül az udvari haditanácsot pedig kimondottan a határvédelem megszervezésének szükséglete hozta létre. Ugyanakkor azonban Grázban is létesül egy haditanács, amely nagy önállósággal szervezi Stájerország, Karinthia és Krajna határvédelmét, sőt létrehozza a horvát határőrvidéket is, amelyen a magyar korona, de még a helyi horvát közigazgatás befolyása is megszűnik.

A Magyarországon létesülő végvári főkapitányságok szintén függetlenítődnék a helyi közigazgatástól és Bécs alá tartoznak, de ez a függés nem teljes és a főkapitányi tisztelet betöltő nagybirtokosok óriási katonai és polgári hatalommal rendelkeznek. Bécs képtelen megoldani a végváriak fizetését, ezért szerepet kap a földhözjuttatás és a telepítés is. Horvátországban a vlachokat tisztán katonai okokból telepítik le. Részben így van ez a magyarországi hajduk esetében is, akiket ugyan Bocskai döntően politikai és szociális megfontolások alapján telepít le, viszont tudunk tisztán katonai célú állami hajdu-telepítésekről is. A földhözjuttatást és a telepítést azonban nemcsak az állam végzi, hanem a határvidéki nagybirtokosok is. Ilyen formán a földesúri magánkatonaság intézménye nemhogy megszűnne, sőt inkább erősödik, még hozzá olyan időben, amikor egész Európában háttérbe szorul a feudális hadkiegészítés az állandó állami hadseregekkel szemben.

A Habsburg tartományokban a határvédelem feltétlenül előmozdította a központosítást, kivéve Magyarországon, ahol erősen érvényesül a határvédelem decentralizáló hatása. Ez elsősorban abban nyilvánul meg, hogy megerősítette a rendek pozícióját a központosítás ellen vívott küzdelemben. Más okokon kívül ez a körülmény magyarázza, hogy a Habsburg központosítás oly különböző eredményeket ért el az osztrák tartományokban, Csehországban és Magyarországon.

De hasonlóan az egyetemes történetben látottakhoz, a határvédelem mély hatással volt a hadviselésre is. Az ugyanis, hogy Magyarországon a megelőző fejlődéstől eltérően a könnyű csapatok és a portyázó harcmodor váltak uralkodóvá, a határvédelemnek köszönhető. A hajduk és a huszárság kialakulásánál végigkövethető az egyetemes történetben tapasztalt folyamat: a határvédelem könnyű csapatokat kíván, ennek a társadalom megfelelni már nem tud, ezért idegeneket vesz igénybe. A soha meg nem szűnő határmenti harcok következtében az idegen mag kiterébélyesedik, egyszersmind magyarrá válik s most már a magyar föld szolgáltatója ugyanezeket a könnyű csapatokat, amelyeket azelőtt a magyar társadalomból nem lehetett kiállítani, legalábbis nem azokkal a kvalitásokkal, amelyeket a határvédelmi harc megkívánt.

Az európai hírnévre emelkedő hajdúság, főleg azonban a huszárság nem fogható fel teljes egészében hanyatlási terméknek, hiszen olyan harci értékeket képvisel, amelyeket ebben az időben Európa egyik hadseregében sem lehet megtalálni. Éppen ezért nem lehet a magyar huszárság létét pusztán úgy magyarázni, hogy az állami önállóság megszűnése, általában pedig a gaz-

dasági és társadalmi viszonyok lehangolása miatt már csak ilyen csapat kiállítására futott erőinkből, amint ezt könyvemről írt recenziójában Rázsó Gyula állítja. Ha a könnyű csapatokat és a kivételes katonai képességeket kívánó irreguláris taktikát pusztán a hanyatlás és az állami önállóság megszűnése hozta volna létre, akkor a függetlenségét szintén elvesztő Csehországban is létre kellett volna jönnie. Oroszországban viszont, ahol a központosított államhatalom megszilárdulása nyomán létrejön a reguláris állandó hadsereg, a határvédelem szükségletei érintetlenül hagyják az irregulárisan harcoló kozákság intézményét.²⁶

3. Politika, háború, hadászat

A török háborúk problematikájának kétségtelenül legkidolgozottabb területe a magasabb stratégia, tehát a politika és a háború érintkezési felülete, valamint a hadászati vezetés. A kérdés vizsgálatát mindenekelőtt a török történeti kutatás elmaradottsága nehezíti, aminek következtében csak igen elnagyolt képünk van arról, hogy az egyes háborúk megindításában milyen megfontolások vezették az oszmán államot, az adott pillanatban milyenek voltak erőviszonyai és, miként ítélte meg ellenfelei erőviszonyait, általában az általános katonai és politikai helyzetet, mi volt pontosan a haditerve, végül pedig, hogy ténylegesen miként folyt le a háború. Ugyanakkor a nyugati hadtörténetírás viszonylagos gazdagsága mellett is igen messze áll attól, hogy az egyes háborúk minden körülményét akár csak keresztény oldalról is felderítette volna. Ennek okát — sok minden más mellett — főleg a hadtörténetírás szemléletében és módszerében kell keresni, mely azáltal, hogy egy, valóság felett lebegő katonai szférát alkotott, ahol a hadművészet „örök” elvei uralkodnak, kirekesztette a kutatásból a hadviselés anyagát — embert, fegyvert és felszerelést, valamint élelmet és pénzt — szolgáltató társadalmat és a hadászati vezetést állandóan befolyásoló politikai tényezőket.²⁷

Ilyen körülmények között természetesen alig lehet másról szó, minthogy néhány, egészen általános gondolatot vessünk fel tanulmányunkban. Eredeti célkitűzésünknek megfelelően a török háborúknak a Gallipoli elfoglalásával kezdődő és a karlócai békével befejeződő közel 350 éves korszakával foglalkozunk.

E korszakra vetett futó pillantás alapján is feltűnik, hogy nem egységes és benne különböző szakaszok meghatározása látszik szükségesnek. De már itt szembetaláljuk magunkat az első nehézséggel: a három kontinensen, négy tengeren, tucatnyi ellenféllel élethalálharcot vívó oszmán hatalom háborúit milyen kritériumok alapján osszuk fel periódusokra? Hiszen minden bizonnyal egészen más szakaszok megvonása lenne célszerű a lenyelek ellen vívott háborúk esetében, mint a Velence elleniekben és megint

²⁶ A Hadtörténelmi Közleményekben (1966. 2. 417. o.) írt recenziójában Rázsó Gyula figyelmét minden bizonnyal elkerülte, hogy a magyar hadügy sajátos alakulásának magyarázatánál a politikai, gazdasági és a társadalmi tényezőkkel is számoltam. Viszont nem ezekben látom az irreguláris harcmodor kialakulásának okát, nem beszélve arról, hogy nem is tartom egyértelműen hanyatlásnak. Ezt írom: „A hanyatlás ugyanis nem volt egyértelmű, mert a magyar hadszervezet sok-sok fogyatékosága ellenére értékes elemet is hozott létre, hiszen az ún. *portyázó hadviseléssel* óvta meg a magyar végvárak őrsége az országot a török becsapásaitól százötven éven át, s ez a harcmód volt az, amellyel a Rákóczi-szabadságharc nyolc éve alatt a kuruc hadsereg sikeresen szállhatott szembe a császáriakkal. A magyar társadalmi és állami fejlődés tehát nem magyarázta önmagában hadviselésünk fejlődésének sajátos útját, és *kell lenni egy külön tényezőnek*, amely éppen ebbe az irányba terelte a fejlődést. Megítélésünk szerint ez a sajátos ok a határvédelem, amely a világon mindenütt hasonló jelenségeket hozott létre. (Perjés: Zrínyi Miklós és kora. 195—196. o.)

²⁷ A kérdéssel felsorolt műveimben több helyen foglalkozom. (Legújabbban „Clausewitz magyar fordítása” c. cikkemben és *Clausewitz: A háborúról* c. könyvről írt recenzióban. HK. 1966. 1., Századok 1966. 2.

egészen mások a Magyarország, majd a Habsburg birodalom ellen viselt háborúkban.

De nem választhatjuk periodus-határként a hadművészetben végbement változásokat sem, egyrészt mert nem látjuk világosan az oszmán hadügy fejlődésének szakaszait — amennyiben ilyenekről beszélni egyáltalán lehetséges —, másrészt viszont az európai hadügy e 350 évének óriási változásait nehezen lehetne évszámokhoz rögzíteni, de ha lehetne is, az így kapott periódusok alig esnének össze a valójában lezajlott háborúk időpontjaival.

Számításba jöhetne esetleg egy olyan periodizáció, amely azt venné alapul, hogy vajon a támadás, vagy pedig a védekezés volt-e a keresztény hatalmak vezető elve valamelyik időszakban. Ilyen szempontból azonban az okozna nehézséget, hogy a keresztény hatalmak felfogása ebben a tekintetben soha sem volt egységes, azonkívül — különösen a régebbi időket tekintve — nem is tudjuk biztosan, hogy még akkor is, amikor a keresztény hatalmak ténylegesen támadtak, a háborút nem korlátolt céllal, alapjában véve tehát nem defenzív szándékkal viselték-e?²⁸

Véleményük szerint legcélszerűbb még az lenne, ha bizonyos földrajzi szempontokat vennénk figyelembe. A földrajzi szempontok figyelembe vételével ugyanis tisztázni lehetne legalábbis azt, hogy az egyes háborúk alkalomával mi volt oszmán és keresztény részről a hadműveletek bázisa és színtere, melyik terület mondható a háború „senki földjének”, az előtérnek, ahol a határvédelmi harcok, de a nagyobb hadjáratok is általában lezajlottak, nyomort és pusztulást okozva az ott lakó népeknek. A földrajzi szempont bevezetése a vizsgálatba ugyanakkor bizonyos fokig magyarázatot adna a háborúk dinamikájára is, továbbá a társadalmi és gazdasági tényezők mellett világot vetne az oszmán hatalom rohamos kiterjedésére, megállására, majd csökkenésére.

Vizsgálataink csupán az európai háborúkra terjednek ki, amit legfőképpen az indokol, hogy a kutatások jelenlegi állása mellett kimondottan reménytelen lenne az oszmán hatalom ázsiai és afrikai háborúiról kielégítő leírást adni. Mindezek figyelembevételével öt periódus megkülönböztetése kínálkozik:

1. *Gallipoli elfoglalásától Konstantinápoly bevételeig (1356—1453).*
2. *Konstantinápoly elfoglalásától Belgrád bevételeig (1453—1521).*
3. *Belgrád elfoglalásától a drinápolyi békéig (1521—1568).*
4. *A drinápolyi békétől Buda visszafoglalásáig (1568—1686).*
5. *Buda visszafoglalásától a karlócai békéig (1686—1699).*

Lássuk sorjában ezeket a periódusokat.

1. *periódus (1356—1453).* Az oszmán állam történetében döntő jelentősége van Gallipoli elfoglalásának, mert ekkor szerez biztos átjárót Európába. Az eseményt követő években a török gyors egymásutánban foglalja el Bizáncnak kelet-ruméliai, tráciai és kelet-macedoniai birtokait, megszállja a Balkán hegység átjáróit és 1383-ban Szófia elfoglalásával már Bulgáriában is megveti lábát. Az elfoglalt területeket Rumélia néven a birodalomhoz csatolja és a rendkívül alapos szervező munka eredményeként 1388-ban a tartomány, Szeád-Eddin leírása szerint már „A biztonság helyévé s a lelki nyugalom és béke állandó tanyájává lőn”, ahol a szultán „legkisebb hanyagságot sem mutatott, sem a vallás békéjének fenntartásában és a moszlim állam rendezésében, sem a hit terjesztésére szolgáló harcok előkészítésében.”²⁹ A kilencvenes években, Bulgária leigázása után elérik a Duna vonalát és Vidin, Nikápoly, Szisztov, valamint Szilisztra elfoglalásával fontos átkelőhelyek-

²⁸ Erre mutat rá Hunyadinál *Elekes*. I. m. 175—176. o.

²⁹ *Thury*: i. m. I. 109. o.

re tesznek szert Havasalföld felé. Ebben az időben Szerbiában Úszküböt foglalják el és teszik szandzsák-székhelyé. A terjeszkedést a mongol támadás szakítja meg egy időre, hogy azután a Duna balparti Gyurgyevo (1416), a macedoniai Szaloniki (1430), az albániai Janina (1431) és a szerbiai Kru-sevác (1434) elfoglalásával folytatódják. A periódus végére az oszmán birodalom balkáni foglalásainak határai a Duna mentén Orsováig már véglegesen kirajzolódnak.

A hódítás ütemét nézve, feltűnő annak gyorsasága. Az elfoglalt területnek nagyobb része nem egészen harminc év alatt kerül oszmán kézre. Ez még akkor is jelentős eredmény, ha tudjuk, hogy hódítását a védekezésre teljesen képtelen Bizánccal és a pártharcokban elgyengült, katonailag egyébként sem jelentős Bulgáriával és Szerbiával szemben érte el.

De feltűnő a hódítás tervszerűsége is. Zinkeisen hasonlatával élve, a hódítások mint a növekedésben levő fa évgyűrűi rakodnak fel Gallipoli köré. Úgy tűnik, hogy minden előre tett lépés a politikai és stratégiai szempontokat egyaránt mérlegelő józan megfontolás eredménye. Ebben a korszakban foglalásaik tartósnak bizonyultak, kivéve Galambóc és Szendrő esetében. Megalapozatlan vállalkozásba nem fogtak és a zsákmányszerzést és felderítést szolgáló portyázásokon kívül nagyobb szabású hadjáratba nem kezdtek, eltekintve Belgrádnak 1440. évi sikertelen ostromától.

E tervszerűség láttára felmerül a kérdés: mi volt az alapja? Tudatos megfontolásból, hosszú távú tervezésből eredt-e, vagy csupán a sztyeppe népeit oly gyakran jellemző ösztönösségből, valamint az egyes lépéseket egymásba fűző, minden lépésnek az előzőből folyó kényszerű logikájából? Rendkívül izgalmas kérdés ez, hiszen a földrajtudomány, a térképészet és a statisztika akkori állapotában valójában igen kevés volt az az ismeretanyag, ami alapja lehetett valamilyen tervszerű eljárásnak. Konkrét adatok is azt mutatják, hogy kezdetben a török vezetők nem voltak egészen tisztában a Balkán viszonyaival. 1389-ben a Rigómező felé menetelő török hadsereg Iktimánra érkezve, nem tudta merre folytassa útját és az ott lakó „hitetlenek” útmutatásaira kellett támaszkodnia. Később pedig a szultán, hogy egészen biztos legyen dolgában, Konsztantint, a szövetséges Küsztenil fejedelmét nevezte ki a hadsereg kalauzájának.³⁰ 1430-ban II. Murád szultán Ali béget küldte ki Magyarország „útjainak” felderítésére, aki visszatérve, elragadtatással szólt az ország gazdagságáról és revette a szultánt, hogy támadja meg a magyarokat.³¹ Még 1521-ben sem volt világos képe a török hadvezetőségnek Magyarországról, és a határvidéki bégek, főleg a magyarországi felderítő portyájáról ez időben visszatért Bali boszniai szandzsákbég „kérdetett meg Magyarországot helyzetéről, útjainak milyenségéről, vizeiről és telének szigorúságáról”,³² — amint ezt a török krónika írója elmondja. Viszont Szendrő jelentőségét már II. Murád felismerte és ezért vette ostrom alá 1437-ben.³³ Ugyancsak világosan látták Belgrád jelentőségét is és azt tartották róla, hogy Magyarország „kapuja és kapujának kulcsa”.³⁴

³⁰ Uo. I. 35. o.

³¹ Uo. 53. o.

³² Uo. II. 45. és 50. o.

³³ Uo. I. 128–130., 132. — Szeád-Eddin írja: „Mivel Szemendra vára a Magyarországra vezető útnál feküdt, ezért e várnak a hódítás hálójába kerítése folytonosan szándéka volt a hódító szultánnak. A magyar seregek támadása az iszlám területe ellen legtöbbször ez útnál történt, és a nevezett vár lerontása kötelessége volt a sahnak, s a birodalom biztonsága is így követelte. A végvidéki emírek legtapasztaltabbja, Iszhák bég... a magas trón elé ilyen előterjesztést tett: „a meddig Szemendra vára el nem foglaltatik és Vulk-oglu (Brankovics György), e tisztátalan söpredék ember, az oszmán birodalom országútjának mellékéről el nem távolíttatik: sem a magyarok részéről fenyegető támadás, sem Karamán-ogluinak ketszínűsködése nem fog megszűnni.”

³⁴ Uo. 55., és 129. o.

Hogy a töröknek a Balkánra vonatkozó ismeretei kezdetben hiányosak lehettek, könnyen hihető, hiszen a hosszú hadjáratban Hunyadi, de még Brankovics sem tudott a Balkán hegység legalkalmasabb átjárójáról, a Karabair hágóról.³⁵

Mindezek alapján feltehető, hogy a törököt balkáni hódításának kezdeti idején nem minden esetben vezette valamilyen hosszú távú tervezés, hanem az előnyomulás egyes lépéseit összefűző belső logika és minden „terepszakasz” elfoglalása önként kínálta a következő feladatot.

Hadászatiilag ebben az időszakban az oszmán állam sokkal előnyösebb helyzetben volt, mint a keresztény országok. Mindenekelőtt sokkal rövidebb volt a hadműveleti vonala, ami a felvonulás és az utánpótlás szempontjából jelentett rendkívüli előnyt. 1389-ben a Rigómezőnél az oszmán sereg Fillipopolisztól, hadműveleti bázisától légvonalban 200 km-re volt, a keresztény sereg magyar, boszniai és havasalföldi csapatai viszont 4—600 km-re voltak hazájuktól. Persze a sereg tényleges bázisa Szerbia volt, de az országnak már inkább csak a Nis feletti területe jöhetett számításba ilyen szempontból, ami pedig szintén 200—250 km-re volt a csata színhelyétől.

Hozzájárult ehhez, hogy a török a belső vonalon állott, akár Európa és Ázsia, akár pedig a balkáni országok viszonylatában. Központban lévén, csapatait könnyen vehette egyik pontról a másikra, míg ellenfelei vagy nem egyesíthették erőiket — pl. Magyarország és a Karamán fejedelemség —, vagy csak hosszadalmas, időrabló és fáradságos menetek után, például Bulgária, Szerbia, Bosznia, Havasalföld és Magyarország viszonylatában.

Ha a töröknek földrajzi helyzete már a kezdeti időszakban ilyen nagy hadászati előnyt biztosított, később Zsigmond, majd Hunyadi idején az előnyök kimondottan döntővé váltak és mondhatnók teljes védettséget biztosítottak számára. Birodalmára támaszkodva, annak határain belül foghatta fel a támadásokat, míg a keresztény seregeknek a nikápolyi, a második rigómezei és a hosszú hadjáratban légvonalban 400—600, a várnai hadjáratban pedig 800 km-t kellett megtenniük. Ilyen körülmények között, még abban az esetben is, ha a keresztény seregek egy-egy hadjáratukban győztek volna, továbbá, ha az európai népek összefogása megvalósult volna, igen kérdéses, hogy az oszmán hatalmának megdöntéséhez szükséges, több hadjáratból álló hosszú háború folytatása a végső győzelemig az irtatlan nagy távolság és a terep nehézségei miatt megoldható lett volna-e.

Részben a hadszíntér messzesége, főleg azonban a késői hadbaindulás miatt a keresztények hadjáratai az őszi időre estek, de nem egyszer áthúzódtak a télbe is. A késői indulás oka azonban minden bizonnyal nem az volt, mintha ki akarták volna használni a töröknek a téli hadviselésre való állítólagos alkalmatlanságát, hanem egyszerűen az, hogy a feudális anarchiával küzdő állami apparátus képtelen volt a hadsereget korábban menetkészé tenni.³⁶ Ezzel szemben a török hadjáratait szinte mindig tavasszal kezdte.³⁷

³⁵ *Elekes*: Hunyadi, 202. o.

³⁶ *Elekes—Lederer—Székely*: Magyarország története. I. Az őskortól 1526-ig. (Egyetemi tankönyv.) Budapest, Tankönyvkiadó, 1961. 283. o.; — Egyébként sem bizonyos, hogy a török hadak kevésbé bírták volna a hideget, mint a keresztény hadak. Ez vonatkozhatott a szíriai, mezopotámiai és egyiptomi kontingensekre, de az anatóliai és ruméliai csapatokra alig. A törököknek több téli hadjáratáról tudunk, ugyanakkor azt is ismerjük, hogy az európai hadseregek is csak kivételesen háborúztak télen. Azt is tudjuk továbbá, hogy a késői hadjáratkezdést Zsigmondnál és Hunyadinál főleg az okozta, hogy a hadak ételmezéséhez meg kellett várni az aratást. A töröknek az a szokása, hogy a hadjáratot október végén megszaktította, inkább a XVI. században vált általánossá, nem annyira a hideg miatt, hanem azért, mert Magyarország akkori viszonyai között, úgy látszik, megfelelő téli szállást nem biztosíthattak a csapatok számára, ezért még a tél beállta előtt el kellett érniük Belgrád vidékét.

³⁷ Az egyes hadjáratok leírásánál szinte állandóan visszatérő fordulat a török történetíróknál: „Mihelyt kitavasodott...”, „mihelyt a tavasz beköszöntött...” — megkezdték a hadjáratot.

Már ebben az időben szemmel látható a Dunának, mint víziútnak a jelentősége. A magyar dunai hajóhad sikeresen támogatja a hadműveletek és biztos támasza az utánszállításnak. 1396-ban Nikápolynál, 1428-ban Galambóc alatt, 1440-ben Belgrád védelménél jelentős szerepe van a dunai hajóknak. Ebben az időben a török dunai hajóhad a jelek szerint még jóval gyengébb volt, bár Belgrádnál már 100 török hajó zárta el a Dunát.³⁸

Konstantinápoly elfoglalása előtt a török birodalom katonai helyzetét meglehetősen bizonytalanra tette, hogy európai és ázsiai részeit a tenger választotta el egymástól. A török hajóhad még túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy biztosítani tudja az átkelést a két part között. Ezt a veszélyt még Galipoli erődjének az 1390-es években történt felépítése sem ellensúlyozhatta. Ugyanakkor a keresztények flottája a Fekete-tengerre hajózhatott és támogathatta a hadsereget, amely a nehezen járható Balkán hegységet megkerülve a tengerhez érkezett. A keresztény hatalmak azonban a kínálózó előnyöket kihasználni nem tudták, részben mert a Helleszponosz és a Boszporosz egyidejű lezárására a tengeri flottával rendelkező államok ereje nem volt elegendő, részben pedig azért, mert a lezárás önmagában, szárazföldi csapatok közreműködése nélkül, nem ért volna sokat. Az adott körülmények között azonban olyan politikai konstelláció alig jöhetett létre, hogy a tengeri hatalmak egymással, azonfelül még egy kontinentális országgal is — pl. Magyarországgal — egyetértésre jussanak a kombinált hadműveletek kérdésében. A várnai hadjárat idején úgy tűnt, hogy kialakult ez a szerencsés helyzet — a hadjárat elindításának fő indoka éppen ez volt —, azonban a tengeri hatalmak flottája a feladat végrehajtásához teljesen elégtelennek bizonyult és a török hadsereg átkelését nem tudta megakadályozni a tengerszorosokon és a Várnához érkezett hadseregnek sem tudott támogatást nyújtani.

Bár vizsgálataink előterében most inkább a földrajzi viszonyokból adódó hadászati körülmények állanak, nem zárhatjuk le az első periódus tárgyalását anélkül, hogy ne emlékeznénk meg arról a hatalmas előnyről, amit a zseniálisan kigondolt oszmán államszervezet katonai szempontból jelentett. Itt erőskezü, központosított államvezetés, ott feudális anarchia, itt egyre növekvő anyagi lehetőségek, ott pénztelenség, itt rendkívüli rugalmas és teljesítőképes hadszervezet, ott a hadszervezet bomlása, amelyből a kibontakozást a zsoldosság és a gyalogság itt-ott megjelenő kezdeti még alig hogy csak jelzik. Hogy az oszmán állam káprázatos sikereit nem a történeti körülmények szerencsés összejátszása okozta csupán, és hogy nem múltó jelenségről, hanem egy társadalmilag, politikailag és gazdaságilag szilárdan megalapozott hatalmas vállalkozásról volt itt szó, azt már az is mutatja, hogy a mongol támadás szinte csak múltó epizódot jelentett életében.

2. *periódus (1453—1521)*. Konstantinápoly elfoglalása döntő jelentőségű az oszmán birodalom, de egész Európa történetében is. Megszűnt a birodalom földrajzi megosztottsága és mindaz a katonai veszély, amit a kettéosztottság jelentett. Maga Konstantinápoly pedig ideális központja egy olyan birodalomnak, amelynek határai hamarosan a Szávától a Nílusig terjednek. Már a város fekvéséből automatikusan adódó gazdasági előnyök is igen nagyok, hiszen uralkodván a Boszporusz felett, ellenőrzése alatt tartotta az igen jelentős fekete-tengeri kereskedelmet. Mi sem jelzi jobban a városnak ezt a kiemelkedő gazdasági jelentőségét, mint az, hogy abban a nagy ijedelemben és megrökönyödésben, amit eleste okozott, a gazdasági kérdéseket mindig pontosan felmérő és politikájában minden más szempontot megelőzően fi-

³⁸ Szentkláray J.: A dunai hajóhadak története. Budapest, Atheneum. 1885. 47., 50., 51. o.; Kupelweiser: i. m.: 16., 42., 56. o.

gyelembé vevő Velence tért magához először és sietett kereskedelmi egyezményt kötni a portával.³⁹

Katonai szempontból Konstantinápoly ideális főváros volt. Azonfelül ugyanis, hogy elfoglalásával teljessé vált a birodalom egysége, a három oldalról tengerrel körülvett város katonailag szinte bevehetetlen volt. Hogy a már félig halott, katonai védekezésre képtelen Bizánci birodalom oly soká fennmaradt, annak oka kizárólag fővárosának kivételesen jó katonai helyzete volt.⁴⁰

S a most következő korszakban az oszmán állam gépezetét a legnagyobb fordulatszámot tartó, igen tehetséges és energikus II. Mohamed, aki a történelemben a „világhódító” nevet kapta, hatalmas területeket csatol a birodalomhoz. Albánia, Görögország, Szerbia, Bosznia, Karamánia most válik a birodalom részévé, de halála után sem áll meg a nekilendült gépezet és II. Szelim Szíriára, Egyiptomra, valamint Mezopotámiára is kiterjeszti az oszmán uralmat. Mindezek a foglalások oly gazdasági és politikai és katonai hatalmat biztosítanak, amellyel szemben minden más ország ereje eltörpül. A két legjobban érdekelt és viszonylag legerősebb hatalom, Velence, valamint Mátyás Magyarországa is defenzívába szorul.

Az európai terjeszkedés iránya világosan kirajzolódik: Szerbiát és Boszniát bekebelezi a birodalomba, de Havasalföldet, a krími tatár kánságot, később pedig Moldvát pusztán hűbéreseivé teszi. Hogy Magyarországot miért nem támadta meg és hogy Nándorfehérvár sikertelen ostroma után miért hagyta abba ebben az irányban a terjeszkedést, nehéz lenne megmondani. Talán a nándorfehérvári balsiker intő jel lehetett, hogy addig, amíg Szerbia és Bosznia bekebelezésével nem teremt biztos hadműveleti alapot, nem nyomulhat tovább előre. Amikor pedig a két országot elfoglalta és hadműveleti bázissá tette, más irányú lekötöttsége akadályozta a további terjeszkedésben. Tartózkodásában minden bizonnyal közrejátszhatott Magyarország Mátyás alatti politikai és katonai ereje. Akárhogyan is volt, egy bizonyos: az erőviszonyok végleg a török javára billentek és egyre kilátástalanabbnak tűnt, hogy ki lehessen szorítani Európából. Ez a felismerés határozta meg az európai hatalmak politikáját és Mátyás királyét is, aki lényegében lemondott a török leveréséről, mert erejét kevésnek tartotta hozzá, külföldi segítségekben pedig nem bízott.

Jól világítja meg a helyzetet X. Leó pápának Európa hatalmaihoz intézett 1517. évi emlékirata. Erdemes foglalkozni az emlékirattal, mivel katonai szempontból sokkal több benne a realitás, mint azokban a fantasztikus tervekben, amelyek ebben az időpontban lépten-nyomon felröppennek, azonkívül jól mutatja azokat a politikai nehézségeket is, amelyek minden közös európai vállalkozást már eleve lehetetlenné tettek.⁴¹

Az emlékirat hat kérdést vet fel: 1. Elindítsák-e a háborút a török ellen? 2. Ha igen, támadóan, vagy védekezően viseljék? 3. Milyen akadályai vannak a háborúnak, és azokat miként kell elhárítani? 4. A háborút az összes fejedelem viselje-e, vagy csak néhány és kik legyenek azok? 5. Milyen eszközök kellenek a háborúhoz? 6. Hogyan folytassák a háborút?

Ami az első kérdést illeti, az emlékirat szerkesztői szerint azon vitatkozni sem lehet: a háborút el kell indítani! Ugyancsak nem lehet kétség a második kérdés tekintetében sem, mert természetesen támadó háborút kell vívni. Legnagyobb problémát a harmadik kérdés veti fel, mert a háború legfőbb akadálya a keresztény fejedelmek egyenetlenkedése és kölcsönös féltékeny-

³⁹ Zinkeisen: i. m. II. 21. és köv. o.

⁴⁰ Delbrück: i. m. III. 205. o.

⁴¹ Lényegét közli Zinkeisen: i. m. II. 594. és köv. o.

sége. Általános békét, vagy legalábbis fegyverszünetet kell tehát létrehozni és annak tartama alatt a felmerülő nézetkülönbségeket a pápa és a kardinálisok kollégiumának döntésére kell bízni. Legtanácsosabb lenne szentesítést létrehozni, melynek tagjai köteleznék magukat, hogy fegyverrel lépnek fel a békebontók ellen.

A negyedik kérdésre válaszolva, az emlékirat szerint a háborúban az orosz-lánrészt a császáré és a francia királyé kell, hogy legyen, mindazonáltal a többi keresztény fejedelemnek is illő részt kell vállalnia.

Az emlékirat legnagyobb részét az eszközök és a háború hogyanjának tárgyalása teszi ki. Az eszközök elseje a pénz. A szükséges összeg 800 000 dukát, aminek előteremtését az emlékirat szerkesztői túlzó derűlátással nem tartják nehéznek. Az összeg egy részét a fejedelmek adnák személyes jövedelmeikből, másik részét a nemesség és a papság, a harmadik részét pedig a köznép. A pénz egyharmadát a hadsereg felállítására és felszerelésére fordítanák, kétharmadát eltartására.

Rátérve magára a hadseregre, 60 000 gyalogosra, 4000 nehéz és 12 000 könnyűlovásra lenne szükség. A gyalogságot Svájc, Németország, Spanyolország és Csehország adná, a nehézlovasságot Franciaország és Itália, a könnyűlovasságot pedig Spanyolország, Itália, Albánia és Görögország. A flotta felállítása Velencére, Nápolyra, Genovára, Franciaországra, Portugáliára és Spanyolországra hárulna. Miután a töröknek hozzávetőlegesen 300 hadihajója van, keresztény oldalról elegendő lenne 150.

Az emlékirat szerkesztői úgy gondolják, hogy csakis együtt tartott sereggel lehet eredményt elérni és mindenképpen kerülni kell az erők szétforgácsolását. A támadás iránya és célja Konstantinápoly kell, hogy legyen. Három felvonulási irány jöhet tekintetbe: Magyarországon keresztül a Duna vonala, a dalmát és illir partvidék, végül pedig Itáliából áthajózni Görögországba és onnan gyalogmenetben a tenger partján Macedónián át Konstantinápolyt elérni. Célszerű lenne, ha Magyarország és Lengyelország támadásokat intézne a török határ-tartományok ellen, miközben a hadsereg Konstantinápoly felé vonul.

Az emlékirat végül a visszafoglalt területek felosztásának kérdéséről érinti, de semmi konkrétumot nem tartalmaz, rábízván a megoldást a háborút követő tanácskozásokra.

A tervezet meglehetősen hűvös fogadtatásra talált az egyes udvarokban. A francia király majdnem egy évig tartó hallgatás után és akkor is csak a pápa többszöri sürgetésére válaszolt. Válaszában lelkesen üdvözölte a tervet, lényegében azonban elutasította. Különösen a terv pénzügyi részét fogadta nagy kételkedéssel: teljesen kilátástalan, hogy a népből pénzt lehessen kicsalni, mert éppen a török háborúra való hivatkozással már annyiszor becsapták, hogy minden bizalmát elvesztette. Azt sem helyeselte a király, hogy az erőket együtt akarják alkalmazni, mert az óhatatlanul a különböző nációk áldatlan viszálykodásához vezetne a táborban. Miután elképzelhetetlennek tartjuk, hogy az erők együttes alkalmazásának elvét a francia udvarban ne ismerték volna, az észrevétel azt mutatja, hogy a terv megvalósítását a király nemcsak lehetőnek, de kívánatosnak sem tartotta.

Még később válaszolt a császár. A válasz német alaposággal készült valószínű ellentervet tartalmazott. A tervet döntően a francia király elleni féltékenység motiválta, és nem kevesebbet ajánlott, mint azt, hogy a francia és angol királyt legalábbis az első évben hagyják ki a vállalkozásból, amíg a török-*adó* miatt keletkezett nyugtalanságot országaikban lecsillapítják. Egyébként a terv teljesen fordítottja volt a pápai tervnek és egyedül a birodalom érdekeit tartotta szem előtt. Nem egyszerű csapást javasolt, hanem a háborúnak

négy hadjáratra való felosztását a következő célokkal: az első évben afrikai és szíriai, a második évben az európai török birtokok visszavétele, a harmadik évben Konstantinápoly ostroma, a negyedik évben az ázsiai részek visszafoglalása. Hogy a császárt egyedül az önérték vezette, a napnál is világosabb, hiszen teljesen tisztában kellett lennie azzal, hogy egy évnél hosszabb ideig ekkora hadsereget a koalíció fenntartani úgysem tud, viszont, miután az első évben éppen az afrikai részek visszafoglalása volt a cél, amelyekre ő tartott igényt, a hadsereg második évben való feloszlása már nem érintette volna őt. Minden bizonnyal ezért javasolta azt is, hogy az első évben hagyják ki a vállalkozásból a francia és az angol királyt.

A rendelkezésre álló adatok sokkal hiányosabbak annál, semmint megbízható képet alkothatnánk a porta katonai elgondolásairól. Mindazonáltal a rendelkezésre álló gyér adatok alapján is úgy tűnik, hogy a török katonai vezetés realisabb, céltudatosabb és magabiztosabb volt, mint a keresztény. Sikertelen török vállalkozások ebben az időben is akadnak, azonban az esetek döntő többségében a kitűzött célt a török vezetés eléri.

Ebben az időben már kialakult a mozgósításnak és a felvonulásnak az a rendszere, mely a jelek szerint a karlócai békéig változatlan maradt.⁴² A háború és a béke kérdésében a szultán döntött a nagyvezírral egyetértésben. Az oszmán államnak a divánba összeülő „oszlópai” — ti. a nagyvezír, a hadsereg két főbírája, Anatólia és Rumélia beglerbégjei és kincstárnokai (később Szíria és Egyiptom defterdárja is) a hadsereget képviselő janicsár aga, valamint a tengeri flottát képviselő Kapudán pasa, továbbá a nisandzi (államtitkár) —, tehát a vezető kormányférfiak már csak a háború módozatait, elsősorban a mozgósítást és a vele kapcsolatos pénzügyi és más anyagi természetű ügyeket tárgyalták meg. Az itt hozott határozatokat azután „me-teorgyorsaságú hírnökök”, azaz a csauszok vitték el a birodalom minden részébe, mozgásba lendítve az oszmán birodalom hatalmas katonai apparátusát.

A mozgósítási parancs mindenekelőtt kijelölte, hogy a hadsereg egyes részeire milyen feladat hárul. Két részre oszlott a hadsereg: kivonuló és otthon maradó részre. A kivonuló részhez tartoztak a hadművelési terület közelébe eső elajetek katonasága és minden zsoldos alakulat. Az otthon maradó részhez tartoztak a háborútól nem érintett tartományok csapatai, de a háború helyzet megkövetelte határvédelmi és belbiztonsági feladatok ellátása céljából szintén mozgósítottak. Ez alkalommal külön gondoskodás történt a „kincstár megtöltéséről” — aminek célja minden bizonnyal a háború folytatásához szükséges pénzmennyiség tartalékolása volt —, valamint Konstantinápoly fokozott őrzéséről, amit a Kapudán pasára bízta, aki egyben Gallipoli beglerbégje is volt.

Az egyes ziámet- és timár-birtokok tulajdonosai a beglerbégek, szandzsákbégek és alajbégek láncolatán keresztül kapták meg a mozgósítási parancsot és egy hónapon belül a kijelölt gyülekező helyeken kellett lenniük katonáikkal. A kiállítandó katonaság minimális létszámát a szpáhik birtokainak jövedelme határozta meg, de alkalmanként ennél több is lehetett. Ilyenkor a feles számú katonákat toborzás útján fogadták fel. Európai háborúknál a ruméliai elajet katonái rendszerint Szófiánál gyülekeztek, az anatóliai csapatok pedig Gallipolinál keltek át a Boszporoszon és Drinápolynál csatlakoztak a szultánhoz, aki az udvar, a janicsárok és a zsoldos szpáhik kíséretében Konstantinápolyból ideérkezett.

Ugyanebben az időben az akindszik bégjei is megkapták a mozgósítási pa-

⁴² Előadásomhoz felhasználtam *Thury*: i. m. I. és II. kötetéből Kemálpaszadé, Szulejmán naplója, *Lufty* és *Ferdi* leírásait, valamint *Zinkeisen* idézett művét, *Lybyer* valamint a *Feldzüge* idézett kötetét.

rancsot és elkezdődött az akindzsi toborzása. Az akindzsi — határvidéki katonaság lévén — valamelyik végvárnál, legtöbbször Szendrőnél, gyülekeztek. Az egyes várakban állomásozó azáboknak a kijelölt gyülekezőhelyre való útbaindítására, valamint a birodalom egész területén még található azábok és matrózok toborzására szintén intézkedtek. Az európai háborúkban a felvonulási területen levő, vagy ahhoz közel eső szendrői, zvorniki és viddini szandzsák várainak azábjait mindig kivezényelték s mivel ők adták a dunai hajóhad legénységét, rendszerint oda irányították őket, ahol a hajóhad gyülekezett.

Miután a Dunának döntő jelentősége volt a hadműveletek szempontjából, igen alapos, részletekbe menő gondoskodás történt a dunai hajóhad megszerzésére. A hadihajók rendszerint Fekete-tengeri támaszpontjairól érkeztek, szállítóhajókat pedig a hadjárat elkezdése előtt építettek. A hajókat a Duna és a Szávamenti szandzsákokban építették az ottani khász-birtokok jövedelméből. Nagy hajóépítő üzem lehetett Zvornikban, ahol egy-egy alkalommal akár 300 hajót is megépíthettek.

A nagy számú tüzérség löveganyagát részben a konstantinápolyi arzenálokból szállították hajón, részben az úszkübi ágyúöntő műhelyben öntötték, de különösen a régebbi időkben szokás volt az is, hogy a lövegek egy részét a hadművelési területen öntötték, tevéháton szállítva az ágyúöntéshez szükséges ércet.

Rendkívül nagy gondot fordítottak a hadsereg élelmének biztosítására. A szükséges gabonát és lisztet vásárlás útján teremtették elő, rendszerint a felvonulási terület szandzsákjaiban. A cél úgy látszik az volt, hogy legalább háromhavi induló készlettel rendelkezzenek.⁴³ Az élelmet tevéken szállították. A tevéket Anatóliában, esetleg Szíriában bérelték és vásárolták, és vagy tulajdonosaik, vagy pedig bulgár parasztokból e célra szervezett tréningosztag katonái (vojnokok) vezették. A szállításnak ez a módja igen gazdaságos és biztonságos volt, lévén a tevé rendkívül igénytelen, szívós és nagy terhek hordozására alkalmas állat, amellet jóval gyorsabb mint az ökör és olcsóbb, mint a ló. 10 000 szekér rakományt 30 000 tevé szállíthatta el, ami azt jelenti, hogy miután minden szekér vontatásához egy kocsis és rendszerint négy ló kellett, viszont a jámbor tevéket hatosával vezethette egy vezető, legalább 5000 embert és 10 000 lovat takarítottak meg, nem beszélve a pénzbeli megtakarításról, hiszen egy ló árából, ha nem is 100 tevét, amint azt Busbeque állítja, tucatnyit azonban biztosan megvehettek.

Bármilyen irányban folyt is a szárazföldi háború, a tengeri flottát mindig riadókézsültségbe helyezték. Az alexandriai, a rhodosi, a moreai és a valonai flotta kapudánjait (admirálisai) utasították, hogy „hajóikkal, cirkáljanak a Fehér-tengeren (ti. a Földközi-tengeren), s ha rabló hajókat találnak, támadásuk és hatalmuk örvényébe taszítva semmisítsék meg.”⁴⁴

Miután a hadsereg összegyülekezett, Drinápolyban, vagy Szófiában, esetleg a hadszíntéren divánt tartottak, amelyen már főleg csak hadművelési kérdéseket tárgyaltak. Ilyen alkalmakkor nagy szava volt a határvidéki főtiszteknek, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeztek az ellenség erejéről, általános viszonyaikról és a terepről. A menetvonal valamelyik nagyobb állomásán seregszemlét tartották, amikor is a Kánun alapján mustrát tartottak, ellenőrizvén a kivonult csapatok létszámát és felszerelését.

A Drinápoly—Belgrád menetvonal állomásokra volt beosztva és rajta a

⁴³ 1521-ben pl. a parancs úgy szól, hogy a szófiai, a szendrői, a kruseváci és a viddini szandzsákokban 10 000 szekér árpát és lisztet kell felvásárolni. 10 000 szekér = kb. 60 000 q = 8–9 millió kenyérporció, ami 80–90 000 embernek 100 napi kenyérszükséglete.

⁴⁴ Thury: i. m. II. 37. o.

menet 22—25 napig tartott. Torlódásokat elkerülendő, a menetoszlopot erősen tagolták és az egyes menetlépcsők több menetnyi távolságra követték egymást. A Balkán és a Rodope hegység találkozásánál levő hegyvidéknek Fillippopolisz és Szófia közé eső, nehezen járható szakaszán a sereg egyik része — rendszerint az anatóliai eljárat katonasága — letért a Kapu Derbend szoroson vezető főútról és a Topolnica, majd a Szlatica völgyében vezető úton haladt Szófia felé.

Miután a Konstantinápolytól Nisig, később Belgrádig vezető útvonal a hadsereg fő felvonulási útja, a környező vidék pedig tulajdonképpen a bázisa volt, az itt élő lakosságot erős védelemben részesítették a katonasággal szemben és rendkívül szigorú menettegyelmet tartottak. Ilyen és hasonló megjegyzés gyakran olvasható Szulejmán naplójában: „Egy embernek fejét vették, mert lovát a vetésre eresztette...”

Mint említettük, a most tárgyalt időszakban, eltekintve Belgrád 1456. évi sikertelen ostromától, az oszmán hadsereg döntő jellegű hadműveletet nem hajtott végre Magyarországgal szemben, viszont Bosznia és Szerbia bekebelezésével, valamint az egész Szávától délre eső területnek szilárd bázisává való megszervezésével megteremtette a Magyarország elleni döntő célú hadjárat előfeltételeit, amelynek első üteme Belgrád elfoglalása volt.

3. *periódus (1521—1568)*. Belgrád elfoglalása mindenképpen előfeltételét jelentette a Magyarország ellen indítandó döntő támadásnak, mivel nem nyomulhatott elő úgy a hadsereg, hogy ezt az igen erős várat a hátában hagyja. Ezenfelül pedig a Duna és a Száva összefolyásánál épült vár, mint a szerbiai bázis-terület fővára, minden támadó vállalkozás alkalmas kiindulópontját is alkotta. Valójában a vár elfoglalása után a török a legrövidebb időn belül megindította döntő támadását Magyarországgal szemben.

E periódus nagyobb török hadjárataiból világosan kirajzolódik a magyarországi török háborúk dinamikája és szerkezete, valamint az a határ is, amelyen túl az oszmán birodalom terjeszkedni már nem tudott. Úgy tűnik, hogy itt, Magyarországon érkezett el az oszmán hódító gépezet hatósugara végéhez és a most kirajzolódó határok Buda visszafoglalásáig lényegében meg is maradtak. Eger, Kanizsa, Várad és Érsekújvár elfoglalása a következő periódusban ugyan nem jelentéktelen nyereség, de inkább a hódításnak széleskörűen való kiterjesztését jelenti, nem pedig ennek a hatósugárnak a túllépését.

Hogy a hódításnak a földrajzi körülmények által megszabott határai mennyire áthághatatlanok voltak, azt a Mohácsot követő két hadjárat azonban és világosan megmutatta. 1529-ben a mozgósítást májusban befejező török hadsereg a Duna mentén előnyomulva, szeptember második felében ér Bécs alá. Megkezdte a város ostromát, de a hideg beálltáig hátralevő idő sokkal rövidebb annál, semhogy bevehesse és az ostromot abba kell hagynia. A hadsereget visszavonulása közben a hideg és az éhínség tizedeli és szinte felbomlott állapotban éri el Belgrád vidékét.⁴⁵

Tanulva az eseményekből, 1532-ben korábban kezdi meg a török hadsereg a hadjáratot s hogy az utat lerövidítse, nem a Duna mentén halad, hanem a Dunántúlt átvágva igyekszik Bécs alá. Bebizonyosodik azonban, hogy a

⁴⁵ Ebben az évben korábban állt be a hideg és már október közepén havazott. Szulejmán naplójának szűkszavú és tárgyilagos bejegyzéseiből is kiolvasható a katonák mérhetetlen szenvedése: „Vasárnap (október 18.) Brug (Bruck) nevű helyen. A reggeli imától estig szüntelenül esett a hó. A katonák közül többen nem találták meg podgyászait a vízfőzönben. Annyi bajt és szenvedést kellett kiállani, hogy ki sem lehet mondani... A katonaság nagy része csak négy-öt nap múlva találtán meg podgyászát, addig sátor és ruhák nélkül járt ide s tova”. (Thury: i. m. I. 341—342. o.) A 3. periódus eseményeire és a magyarországi háborúk sajátosságára nézve lásd *Sinkovics István: Kőszeg védelme*. (Vasi Szemle, 1963. III. köt.); Uő: A török elleni védelem fő kérdései. (HK. 1966. 4. sz.)

Dunát, mint az utánszállítás fő vonalát elhagyni nem lehet, s már az előnyomulás alatt igen súlyos ellátási zavarok mutatkoznak. Végülis az ellátó apparátus úrrá lesz a nehézségeken, de a hadsereget feltartja útjában a jelentéktelen Kőszeg vára, aminek falai alatt egy hónapot vesztve, Bécs ostromára már nem gondolhatnak. Ezt követően, több mint száz esztendőn át, Bécs elfoglalását a török meg sem kíséri.

A periódus három első hadjáratából még egy következtetés adódik a török hadvezetés számára: Magyarországon elegendő élelmiszert nem kaphat, s amikor a hadjárat második felében a magával hozott élelmi készletek elfogynak, éhínség fenyegeti a hadsereget.⁴⁶

Ennek az időszaknak a végére alakul ki a török elleni háborúk magyar—osztrák stratégiája, bár tekintve a magyar állami függetlenség megszűnését, talán helyesebb csupán osztrák stratégiáról beszélni. Ez a stratégia természetesen védekező, de nem is lehet más, hiszen a török túlereje nyomasztó. Nem arról van szó persze, mintha akár Budán, akár pedig Bécsben kezdettől fogva kilátástalannak tartották volna a török hatalmának megtörését. Mohács elé a magyar hadsereg zöme a biztos győzelem tudatában, szinte hányaveti könnyelműséggel tekint, ezt követően pedig Ferdinánd, de még Szapolyai is bízik a támadó háború sikerében. A pusztán védekező hadászati koncepció fokozatosan alakul ki a sorozatos balsikerek nyomán. A balsikerek oka azonban nem a rossz hadvezetés, egyáltalán, a kudarcok nem magyarázhatók pusztán katonai okokkal: Magyarország és Ausztria ereje túlságosan is kevés ahhoz, hogy a török elleni háborút egyedül viseljék, ezért külföldi segítséghez kell folyamodni. A külföldi segítség azonban számos olyan problémát vet fel, amely megoldhatatlan feladat elé állítja a katonai vezetést. A bajok már ott kezdődnek, hogy a katonai vezetésnek úgyszólván semmilyen befolyása sincs a hadsereg felállítására és mozgósítására, de még felvonulására sem. Nem úgy van, mint az oszmán birodalomban, ahol a szultáni parancsra meginduló állomásozás szinte automatikusan mozgósítja és indítja útjára a hadakat, hanem a hadsereg különböző szuverén államok kontingenseiből áll össze. Hogy azután a hadsereget a hadvezér mikor, hol és milyen állapotban kapja kézhez, az tisztán a kérdéses államok viszonyaitól, jóakaratótól, politikai számításaitól és sok más, nem katonai tényezőtől függ. Ilyen körülmények között természetesen, a hadsereg rendszerint későn áll össze és csak a hadjárat vége felé érkezik Magyarországra, a hadszíntérre. Tetézi a nehézségeket, hogy a hadvezér autóritása nem teljes és a szövetséges csapatok parancsnokai nem mindig hajtanak fejet parancsai előtt. Végül pedig még akkor is, ha a hadsereg olyan állapotba jutott, hogy megkezdheti hadműveleteit, rövid idő múltán újabb bajok jelentkeznek: nincs zsold, nincs élelem és az éhez, járványoktól megtizedelt hadsereg fegyelmetlen, fosztogató, vezethetetlen bandává válik, aminek következményeként a hadműveleteket abba kell hagyni.

Az említett okok következtében a hadjáratok dinamikája egészen sajátosan alakul. Miután a török és a keresztény hadsereg, hogy úgy mondjuk állandó fázis-különbséggel működik, azaz a hadszíntéren korán megjelenő török és a későn odaérkező keresztény hadsereg ritkán találkozik össze, nyílt csatára ritkán kerül sor és a török zavartalanul foglalhatja el a várakat, aminek következményeként országrésznyi területek kerülnek egy-egy alkalommal birtokába. A keresztény hadak pedig, bár többször fognak komoly vállalkozásba — a most tárgyalt időszakban Buda, illetve Pest ostromára háromszor került sor, de Eszék elfoglalását is megkísérelték —, céljukat soha

⁴⁶ 1526-ban a Budáról visszaforduló hadsereg az Alföldön éhez, s csak Szegedre érve jut elegendő élelemhez. (Uo. 329. és 330. o.)

nem érhetik el, döntően ellátási okok miatt. Az oszmán hadsereg hatósugara összehasonlíthatatlanul hosszabb: Budát Konstantinápolyból elérheti, a keresztény hadsereg viszont Bécsből nem.

A hadvezetésnek éppen a politikai és gazdasági körülményekből eredő zárvári miatt a korszak végére a katonai szakértőkben kialakul a vélemény, hogy a török elleni háborút csak védekezően lehet viselni.⁴⁷ A védelem tulajdonképpeni tárgya Ausztria. Magyarországnak, mint előtérnek egyetlen hivatása, hogy feltartsa a törököt még Ausztria határai előtt.⁴⁸ Magának a védelemnek két formája van: egyik a hivatalos béke idején intézett török támadások és határsértések elhárítására szervezett *határvédelem*, a másik, a tulajdonképpeni háborúk idején nagy török hadseregek támadásának elhárítására megszervezett *hadászati védelem*.

Ami a határvédelmet illeti, említettük már, hogy az a kor hadviselésében egészen sajátos jelenség és Európában egyedül a törökkel szomszédos országokban fordul elő. Határmenti várak, néha várövezetek mindenütt vannak, de miután a keresztény államok viszonylatában béke idején ismeretlen dolog a határsértés, funkciót csak háború idején kapnak, tehát éppen fordítva, mint itt Magyarországon, ahol a végvárak elsősorban a határsértések elhárítására hivatottak és döntő többségük nem alkalmas nagy támadások elhárítására.⁴⁹

A tulajdonképpeni, a formális hadüzenettel kezdődő és nagy hadseregekkel folytatott háborúk idején a védelem súlya a mezei hadseregen van.⁵⁰ Miután a török legvalószínűbb támadási iránya a Duna mentén Bécs, az erők zömét a Duna völgyének lezárására kell alkalmazni. Ebben az esetben a végvárak közül a már békeidőben jól megerősített Komáromnak és Győrnek döntő jelentősége van, s az operáló hadsereg rájuk támaszkodik. Győr és Magyaróvár vidéke a járhatatlan Hansággal együtt igen jó hadászati kombinációkra ad alkalmat, amennyiben a terepviszonyok miatt mozgásában korlátozott török hadsereget a Győr védelmében meghúzódozó, vagy a Lajta megduzzasztásával bevehetetlenné tett magyaróvári állást elfoglaló hadsereg pusztja jelenlétével is megállíthatja. Ha pedig a török hadsereg Győrt megkerülve, a Hanságtól délre, vagy a Dunától északra támad, akkor a belső vonal előnyeit kihasználó és kör húrján, tehát rövidebb úton mozgó mezei hadsereg bárhol megelőzheti.

A politikai, földrajzi és hadászati körülmények sajátos összejátszása következtében egészen különösen alakul Erdély sorsa. A Habsburgok Erdélyt éppúgy saját birtokuknak tartották, mint Magyarországot, viszont ha a császári hadsereg adott hatósugara mellett már Budát sem érheték el, még kevésbé lehetett arról szó, hogy Erdélybe jelentős katonai erőt küldhessenek.

⁴⁷ A korabeli katonai szakértők véleményéről jó áttekintést ad *Heischmann* idézett művében. — E vélemények közül külön figyelmet érdemel Schwendi Lázáré, aki döntően a német birodalmi segély bizonytalansága miatt vált a defenzív gondolat hívévé. Védekező koncepciójának lényege már az 1566-ban benyújtott véleményében megtalálható, teljes részletességgel azonban 1577-ben fejtí ki. „Bedenken, was wider den Türken vorzunehmen, und wie man sich verhalten mochte. De Anno 1566”. (*Janko W.*: Lazarus Freiherr von Schwendi. Wien, W. Braumüller, 1871. 53. és köv. o.; *Geöcze I.*: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. HK. 1894. 2. közl.)

⁴⁸ Hogy Magyarországot Bécsben pusztán előtérnek tekintették, az az idézett javaslatokból is kivehető. A gondolatot brutális nyíltsággal és félreérthetetlenül száz év múlva fejtí ki Montecuccoli. (*Perjés G.*: „metodizmus” és a Zrínyi—Montecuccoli vita. Századok, 1962. 1—2. 41. o.)

⁴⁹ A végvárak stratégiai szerepéről Zrínyi Miklós és kora c. könyvemben írok.

⁵⁰ Schwendi a védelemnek három fokozatát különbözteti meg: a) a török csak határorcsapataival támad, b) a támadásban egy egész elajét katonasága vesz részt, c) a támadást a mozgósított török hadsereg hajtja végre, gyakorlatilag tehát a ruméliai és az anatóliai elajét katonasága, valamint a zoldos csapatok. (*Geöcze I.*, m. 531. o.) — A Török Afiumban Zrínyi ugyancsak ezzel a három esettel számol. Miután Schwendi műveit Zrínyi felhasználta, a gondolatot minden bizonnyal tőle vette át.

Ilyenformán tehát Erdély védtelen maradt, mert az elképzelhetetlen volt, hogy a törökkel szemben saját erőire támaszkodva megvédhesse önmagát. A török mégsem kebelezte be a fejedelemséget, hanem hűbéresévé tette és csupán arra ügyelt — s ez alapelve volt a porta politikájának —, hogy Magyarországgal ne egyesülhessen. Véleményünk az, hogy ennek a tartózkodásnak az okát döntően a földrajzi viszonyokban kell keresnünk. Erdély megközelítését déli és keleti irányból ugyanis a Kárpátok, délnyugati és nyugati irányból pedig a Temes, a Maros és a Körösök akkoriban erősen mocsaras vidéke nehezítette meg, így az oda helyezett török helyőrségek könnyen elszigetelt helyzetbe kerülhettek.⁵¹

4. periódus (1568—1686). Ezt a közel 120 esztendőes periódust méltán a holtpont időszakának nevezhetjük: a hatósugara végére ért török hódításait folytatni nem tudja, viszont Bécs is képtelen döntő jellegű vállalkozásba fogni. Hogy mennyire így van ez, azt leginkább a tizenötéves háború mutatja, amelyben nagy létszámú hadseregek vonulnak fel és rendkívül mozgalmas, nem egy esetben nyílt csatával végződő hadjáratokat folytatnak, jelentős várak cserélnek többször is gazdát, a harcok pedig a Dunántúltól a Havasalföldig folynak s mégis, mindezen erőfeszítés következményeként a helyzet csak annyiban módosul, hogy Eger és Kanizsa a töröké lesz.

Eger és Kanizsa eleste csak módosítja, de lényegében nem változtatja meg a kialakult helyzetet. Eger elvesztésével veszélybe kerülnek a bányavárosok,⁵² azonkívül megnehezedik az összeköttetés Erdellyel, mert az észak felé mélyen beugró egri pasalik veszélyezteti az Erdélybe menetelő hadsereg menetét és hadműveleti vonalát. Kanizsa elfoglalásával pedig a török foglalás mélyen betüremkedik Zalába, veszélyeztetve Muraközt, Vas megyét, de Stájertert is. Ismételjük azonban, mindez nem változtat lényegesen a helyzeten, amit ebben a periódusban a holtpont jellemez.

Térképre vive a tizenötéves háború hadműveleteit, világosan kirajzolódik a magyarországi hadszíntér döntő pontjai. Esztergom, Komárom és Győr körül folyik a hadjáratok zöme — jelezve e helyek hadászati fontosságát.

A tizenötéves háborút követő nyolcvan évben sem jutnak túl a hadműveletek a holtpontra. Az 1663/64-es, egyik fél által sem kívánt háborúban a török célja mintha Bécs lenne, azonban 1663-ban Érsekújvár, 1664-ben pedig az eszéki vállalkozás, Kanizsa ostroma és Új-Zrinyi-vár térítik el útjából. A háború rövid tartama, valamint az a tény, hogy a török a tulajdonképpen döntetlen eredménnyel végződő szentgotthárdi csata után békét köt, holott hadserege jóval erősebb marad a császáriakénál, jelzi, hogy a holtpont elhagyásához nincs ereje, és Bécs éppúgy elérhetetlen számára, mint azelőtt.⁵³ Sőt, úgy tűnik, mintha céljától még messzebb lenne és az oszmán állam hanyatlásának jelei már élesen megmutatkoztak ebben a háborúban.

51 Evlia Cselebi szerint már Szulejmán meghagyta volna, hogy Erdélyt éppen nehéz megközelíthetősége miatt ne csatolják a birodalomhoz, Evlia Cselebi török világjáró magyarországi utazásai 1660—1664. Ford.: *Karácsony Imre I—II.* Budapest, 1904—1908. II. 80. o. (Török-magyar-kori Történeti Emlékek. II. o.) — 1596-ban, a Belgrádban tartott haditanácson felmerülő gondolatot, hogy Báthori megfenyítésére a török hadsereg Erdélybe vonuljon, azzal vetik el, hogy „az Erdélybe vezető utak mocsaras, nádas, ingoványos helyek, s ezért a nehéz katonaság azokon nem mehet át...” (Uo. I. 247. o.)

52 Nógrád, Kékkő, Fülel és más Nógrád megyei kisebb várak birtokában a török addig is veszélyeztette a bányavárosokat portyáival, de úgy látszik végleges elfoglalásukat csak Egernek, mint bázisnak a birtokában tartotta lehetségesnek. Pecsevi Ibrahim írja: „azt vélték (ti. a török vezetők), hogy Eger elfoglalásával a bányákat is hatalmukba kerítik, s Eger ellen indulásukkal kiváltképp a bányák elfoglalása volt a céljuk”. (Karácson: i. m. I. 129. o.) — Ugyanígy vélekedik Kjátib Cselebi is. (Uo. 247. o.)

53 A magyar és külföldi történetírás egyaránt azt tartja, hogy a szentgotthárdi csatában a keresztény sereg döntő győzelmet aratott. (Legújabban: Egyetemi Tankönyv II. köt. 212. o., valamint Wagner G.: *Das Türkenjahr 1664*, Eisenstadt 1964. c. művében.) — „A szentgotthárdi csata” c. tanulmányomban (Vasi Szemle, 1964) kimutattam, hogy a csata döntetlenül végződött és tulajdonképpen csak annyi történt, hogy a keresztény sereg felszámolta a törökök hídfőjét a Rábán.

Bécsnek 1683. évi sikertelen ostroma viszont már teljes mértékben megmutatja a feltartóztathatatlan hanyatlást. Ugyanakkor pedig a törökellenes front helyzetében is alapvető változások következtek be, egészen pontosan most realizálódnak komoly katonai erőfeszítésben azok a lehetőségek, amelyek Ausztriában és a Német Római Birodalomban a gazdasági és társadalmi fejlődés következtében a XVII. században létre jöttek. Távol állunk attól, hogy világosan lássuk a végbement folyamat minden részletét, annyi azonban bizonyos, hogy a XVII. század nyolcvanas éveiben Ausztria és a német birodalom erőforrásai jóval gazdagabbak, államszervezete központosítottabb, államapparátusa pedig sokkal nagyobb hatáskokkal működik, mint a XVI. században. Ezenfelül azonban a külpolitikai konstelláció is kedvez a törökellenes háborúnak. XIV. Lajos Franciaországa ha még nem is adta ki erejét, mindenesetre nem jelent már akkora veszélyt, s így a Habsburgok már megkockáztathatják, hogy egyszerre kétfrontos háborút viseljenek.

A vázolt körülmények következtében az egyensúlyi helyzet megbomlik, a keresztény tábor fölénybe kerül és a holtpontról, amelyen megtartani magát már eddig is csak nagy erőfeszítések árán tudta, most valószínűtlen gyorsasággal zuhan alá az oszmán állam.

5. *periódus 1686—1699*). Buda elvesztése után az oszmán birodalom rövid időn belül hatalmas területeket ad fel Magyarországon. A császári hadsereg hadműveleti bázisa hirtelen leugrik az Alföld déli részére, sőt Belgrád ideiglenes elfoglalásával egészen a Szávaig. A török erejének végleges megrokkánását mi sem jelzi jobban, mint az, hogy bár szerbiai és boszniai bázisa közvetlen közelében harcol, mégsem képes elhárítani a császári hadsereg támadásait, holott annak bázisa az Alföldnek szinte teljesen elpusztult, kihalt déli része, ahova Ausztriából és Magyarország távoli vidékeiről kell katonát, élelmet és hadfelszerelést utánszállítani.

Egyébként a hadműveleteknek ebben a fázisában a császári hadsereg hadászatiilag kedvezőbb helyzetben van. A belső vonalon állván, Bosznia, Szerbia, valamint Erdély viszonylatában könnyebben fejthet ki akciókat, mint a török.⁵⁴

Harcászat

A török háborúk egyik legfontosabb, legbonyolultabb, de igen sok termékeny gondolatot ébresztő problémája a taktika kérdése. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy a XVI. század közepétől az európai taktika fölénybe kerül a törökével szemben, bár azt megelőzően sem volt alacsonyabb rendű nála minden tekintetben. Ez az önmagában is igen érdekes tény azonnal több kérdést vet fel, amelyek közül a két legfontosabb: ha valójában így van, akkor mi a magyarázata az oszmán birodalom hatalmas katonai sikereinek, továbbá, milyen okból és hogy következett be a viszonyoknak ez a megváltozása?

Az első kérdésre az előzőekben már részben megfeleltünk. Az oszmán hatalom sikereit hadászati fölénye magyarázza, ez pedig gazdasági és politikai fölényéből, valamint a hadsereg működését példásan alátámasztó állami apparátus kiválóságából eredt.

Már nem ilyen könnyű válaszolni a második kérdésre. Mert nemcsak az európai és a török taktika fejlődését kell figyelemmel kísérni több mint háromezred éven át, hanem azért is — s ez a fő nehézség —, mert a taktika fej-

⁵⁴ A katonai szakértők a központi felállás és a belső vonal előnyeit világosan látták, s ez a szempont több haditanácson és benyújtott szakvéleményekben is kifejezésre jutott. (Feldzüge: II. Bd. 365. és 435. o.)

lődése szorosan összefügg a társadalmi fejlődéssel, márpedig — láthattuk — a török társadalmi fejlődés igen sok kérdése tisztázatlan. De éppen mert így van, remélhető, hogy a taktikának, mint felépítménynek a vizsgálata választ ad, vagy legalábbis felhívja a figyelmet a gazdasági és társadalmi alépítmény bizonyos alapvető problémáira. Mindenesetre már első megközelítésben, a vizsgálat háromszáz esztendő történetének futólagos áttekintése alapján is feltűnő párhuzam mutatkozik a társadalmi alépítmény és a taktika között: úgy tűnik, hogy az oszmán birodalom hanyatlásával nagyjából egybeesik a hadsereg taktikai lemaradása. Ez a felismerés sokkal termékenyebb, ugyanakkor sokkal elnagyoltabb annál, semhogy meglegegedhetnénk vele, épp ezért részletesebben — persze az adott keretek között még mindig igen elnagyoltan — kell megvizsgálnunk.

Gallipoli elfoglalása idején az oszmán hadviselésben még a sztyeppe nomád taktikája az uralkodó. Hogy ez a taktika egyenértékű volt-e a hunok és mongolok taktikájával, arra igen nehéz lenne válaszolni. Bizonyos adatok és logikai megfontolások alapján azonban fel kell tennünk, hogy a nomád taktikának már egy romlott, annak eredeti hatásosságát nélkülöző formájával állunk szemben. Feltehető ugyanis, hogy a termelő mód megváltozása, valamint a feudális berendezkedés folytán elvesztette gazdasági és társadalmi talaját. Valami olyan mehetett itt végbe, mint nálunk a honfoglalást követő évszázadban. Feltevésünket két történelmi tény látszik alátámasztani: egyrészt a janicsár-testület felállítása, aminek célja kifejezetten az, hogy a hadseregnek szilárd, megrendíthetetlen magja legyen, amire pedig a nomád hadviselés klasszikus formái között szükség nem volt, másrészt az, hogy alig fél évszázaddal Gallipoli elfoglalása után, a nomád hadakozást még eredeti hatásosságában űző mongolok szinte elsöprik maguk előtt az oszmán hadsereget.

Mindazonáltal a XIV—XV. században a török taktika, ha nem is minden tekintetben, de egészében fölényben van a nyugati, lovagi taktika felett. Könnyűlovasságának gyorsasága, fordulékonyasága, mozgékonyasága, valamint a vezetésnek a fegyelemből és despotikus államszervezetből adódó szilárdsága révén a harcászati manőver szempontjából döntő fölényben van a nehézkes, harci alakzatok variálására képtelen, egyénien harcoló, fegyelmetlenül, következtéképpen majdnem vezethetetlen lovagi seregek felett. Mindéből következett, hogy a török hadsereg harcában a cselnek, lesvetésnek és az átkaroló és megkerülő támadásnak döntő szerepe volt. Ugyanakkor a janicsárok megmozdíthatlan tömege nagy biztonságot adott ennek a folytonosan kavargó, hol támadó, hol visszaforduló tömegnek, amely éppen laza harcmodorja következtében igen hajlamos volt a pánikra.

Látszólag tehát ez a harcmodor tökéletes és semmi kívánnivalót nem hagy maga után. Közelebbről nézve azonban a dolgokat, oly gyengéit lehet felfedezni, amelyeket pillanatnyilag még eltakarnak az előnyök, a későbbiekben azonban katasztrófálissá válnak. Elsősorban is ennek a harcrendnek nincs zárt, tömegével ható, lökésszerű támadó magja, mint amilyen a nyugati hadseregben a páncélos lovagi sereg. A könnyűlovasság lökésszerű nem, pusztán csak zavarásra, kifárasztásra és az ellenség harcrendjének felbomlásztására alkalmas. Janicsársága lenne erre alkalmas, de kizárólag védelemre használják. Ugyanakkor a janicsárság védekező harcmodorával nincs megoldva a védelem *általában*, az egész hadseregére vonatkozóan, a könnyűlovasság pedig jelleménél fogva nem alkalmas védelemre. Ilyenformán az ellenség általános támadásával szemben általános védelem szóba sem jöhet. Hasonlatlanul élve, az oszmán hadsereg oly várhoz hasonló, amelynek a janicsárságban csupán a végső ellenállást lehetővé tevő citadellája, öregtornya van, de nin-

csenek bástyái, főfalai és előművei. A páncélos lovasok zárt rohamát az oszmán hadak feltartani soha nem tudták, s hogy a kezdeti sikereket a keresztények kiaknázni nem tudták, és a sikeres roham nem eredményezett döntést, annak oka az, hogy a zárt lökésen kívül semmilyen más harci cselekményre vagy manőverre nem volt képes a lovagi sereg. Hogy a lovagi seregek lökése mennyire hatásos, s vele szemben a török hadsereg mennyire védtelen volt, azt nem csupán az egyes csatáknak a források alapján rekonstruálható lefolyása bizonyítja, hanem a török történetírók spontán megnyilatkozásai is, amelyekből kétségtelenül kivehető az a félelem, ami a zártan támadó lovagi sereggel szemben az oszmán katonaságot elfogta.⁵⁵

A török katonai vezetők, felismervén, hogy a páncélos hadak zárt rohamra veszélyes, legfőbb feladatnak azt tartották, hogy a keresztény hadak harcrendjét felbontsák, szilárdságát fellazítsák. Ennek egyik módja az volt, hogy az íjász lovasság minden oldalról nyílzáporral zúdított rá. Ez a módszer nem mindig vált be, s volt egy hatásosabb eszközük is, a sorok megnyitása az előre törő páncélosok előtt, hogy rohamuk a levegőt érje.⁵⁶

A török taktikának fent leírt fogyatékoságain enyhített és bizonyos fokig egyensúlyi helyzetet hozott létre az a körülmény, hogy a lovasság hadszervezetének bomlásával gyengült a páncélos lovasság lökésének ereje, maga a lovasság pedig érzékennyé vált az időközben puskával felszerelt janicsárok tüzével szemben. Ugyanakkor viszont a dolgok természetéből kifolyóan a feudális szpáhik harci értéke is tovább csökkent és egyre járatlanabbá váltak a nomád taktikával velejáró gyors, pontos, nagy fegyelmet és alapos kiképzést igénylő mozdulatok végrehajtásában. Így például a cselnek előbb leírt formáját két emberöltővel Mohács után, az 1593. évi hatvani ütközetben már nem tudták alkalmazni.⁵⁷

A török harcmodornak ezek a gyengeségei hosszú ideig nem váltak nyilvánvalóvá. Ennek két oka volt. Egyik az, hogy a keresztény és a török államparátus működésének különbségei folytán a két hadsereg hatósugara és a hadszíntéren való megjelenésének ideje eltért egymástól, ilyenformán sem térben, sem időben nem egyeztet működésük, azaz erőiket nem mérhették össze, amint ezt az előzőekben láthattuk. Valójában a XVI. század folyamán mindössze két nagy csata zajlik le Magyarországon, egyik Mohácsnál, a má-

⁵⁵ Az első rigómezei csata leírásában ezt olvashatjuk Nesrinél: „Mikor a hitetlenek vasba öltözve, s kezükbe kardot fogva böszült vadkan módjára egyenesen előre rohannak, senki sem állhat meg előttük, akit érnek, azt ketté hasítják, s akkor nem lehet őket szétválasztani és visszafordítani”. (Thury: i. m. I. 43. o.) — Szeád—Eddin szerint „a hitetlenek hadrendje érczfalhoz hasonló szilárdságú...” és a lovagi seregek rigómezei rohamáról így ír: „E zúduló vízőzön előtt a hősök nem állhattak meg, s igen sok bátorszívű halálát lelte”. (Uo. 112. és 115. o.) — A páncélos lovasság még Mohácsnál is főlényben volt a török felett. Kemál pasazádé írja: „E tűztermészetű gazok tetőtől talpig aczéba vannak burkolózva, s ha egyszerre mindnyájan heves támadással bármilyen erős hadosztályra vetik magokat, áttörnek azt éppen úgy, mint a rohanó patak felszaggatja a hegy oldalát”. (Uo. 237. o.)

⁵⁶ Mindkét eljárásról vannak adataink. Nesri írja az első rigómezei csatáról: „Az uralkodó az íjászoknak ezt mondta: „Biszmilláht mondvá azonnal szórjatok nyilat a hitetlenekre, hogy hadrendjök óriási tömegként ne álljon, hanem hogy disznók módjára egymás mögött szétzóródjanak”. (Thury: i. m. I. 44. o.) — Az íjászok akciója azonban nem gátolhatta meg a páncélosok rohamát. Szeád—Eddinnek éppen a rigómezei csatáról írt beszámolójában olvashatjuk, hogy az íjászok ugyan kilőtték nyílait, de ez a páncélosokat nem zavarta és „mint nyíltól talált disznók rohantak egyszerre a hit harcosainak bal szárnyára”. (Uo. 115. o.) — Hatásosabb volt ennél a sorok megnyitása. A második rigómezei csatáról írja a névtelen török krónikáiró: „Az iszlám serege látta, hogy... a hitetlenek megverik őket, s nem lehet a vas fallal szemben menni: a hitetlenek előtt két részre válva kitértek előlük, s amint a hitetlenek áthatoltak köztük, a hit harcosai a gyaurok háta mögé kerülve, karddal aprították őket”. (Uo. 24. o.) — A törökök Mohácsnál is alkalmazták ezt a taktikát. Kemál pasazádé szerint Bali bég ezt ajánlotta szultánnak, arra hivatkozván, hogy ez a fogás régtől fogva bevált, amint mondja: „Mind e mai napig így szoktuk e vaddisznókat vadászni”. (Uo. 237—238. o.) — Gyalókat kitűnő érzékkel tapintott rá a kérdésre Mohács-tanmányában. (A mohácsi csata. Mohácsi Emlékkönyv, 1526. Szerk. Lukinich I. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926. 224. és 232. o.)

⁵⁷ Karácson: i. m. III. 103. o.

sik Mezőkeresztesnél. Mohácsnál a török hadsereg taktikai fölénye kétségte- len, Mezőkeresztesnél viszont már világosan látható a helyzet megváltozása és a nyugati taktika fölénye. Miután azonban — tulajdonképpen nem taktikai okok miatt — a csata végül is a török győzelmével végződött, a taktikai tanulságot nem vonták le, legalábbis nem tudunk róla, hogy akár keresztény, akár török oldalról történt volna rá kísérlet.

De nem lepleződhetek le a török harcmódjának gyengeségei azért sem, mivel időközben a nyugati taktika alapvető változáson ment át és úgy tűnt, hogy az átmeneti időknek a tűz és mozgás egyensúlyát, valamint a fegyvernemek együttműködésének legmegfelelőbb formáit kereső, sokszor igen esetlen és hatástalan próbálkozásaival szemben a török harceljárás még nagyobb fölénybe került. De éppen a török taktikának ez a látszólagos fölénye és a nyugati szakemberek kísérletei alkotják a kiindulópontját a nagy változásoknak, amelyek nyomán már a XVI. század végére a nyugati taktika abszolút fölénybe került.

Mindezt akkor látjuk világosan, ha áttekintjük a nyugati taktika fejlődésének főbb szakaszait a XV—XVI. században.⁵⁸

Igen elterjedt az a felfogás, hogy az európai hadviselésnek XIV—XV. századi átalakulását a tűzfegyver okozta. Pedig a lőfegyver csak egyik, és nem is legfontosabb tényezője volt az átalakulásnak. A három legfontosabb változás létrejöttében — ti. az állandó zsoldoshadseregek kialakításában, a gyalogságnak döntő fegyvernemmé válásában, a lovagságnak lovassággá váló átalakulásában — döntően társadalmi okok, az állami központosítás megerősödése, valamint a pénzgazdálkodás elterjedése játszottak közre. Még az sem állítható, hogy a lovagság taktikai fölényének a lőfegyver vetett volna véget, hiszen annak első megjelenése és a lovagság végleges eltűnése között igen hosszú idő telt el, ami teljesen érthető, hiszen a XIV—XV. századi lőfegyver alapján véve még eléggé hatástalan szerszám volt. Minden bizonnyal nem alaptalanul vitatkoztak arról még a XVI. század végén is a katonai szakértők, hogy vajon a muskétának vagy pedig a szerszámíjnak van-e nagyobb hatása.

A lovagság harcászati fölényét a szálfegyverrel, pikával és alabárdokkal harcoló, zárt tömegben fellépő gyalogság törte meg. A tömeghatás és az egységes fellépés volt itt a döntő, amit a lőfegyver egy ideig még akadályozott is. A XVI. század taktikusainak legfőbb gondja éppen az volt, hogy miként tudják biztosítani a pikások és a gombamódra elszaporodó lövészek helyes arányát. A zsoldosok ugyanis szívesebben vállalták a lövész, mint a pikás szolgálatot. Viszont a lovassággal szemben nem a lőfegyver nyújtott oltalmat, hanem egyedül a pika. De támadásra is csak a pikások voltak alkalmasak, hiszen a lövészek szoronynal még nem rendelkeztek. Így mindkét gyalogsági fegyver nélkülözhetetlen volt, és a feladat abból állott, hogy együttműködésüket megszervezzék. Az együttműködés viszont pontos, összehangolt fogásokat és mozdulatokat követelt meg, amit csak hosszadalmas és aprólékos kiképzéssel lehet elérni. A kiképzéshez azonban rend, fegyelem, szervezettség s ami mindennek alapja, rendszeres zsoldfizetés kellett. Mindezt a feudális széttagoltság állapotában és a természeti gazdálkodás szintjén nem lehetett elérni, csakis a nemzeti, központosított államokban.

A zártan harcoló gyalogsági tömegek megjelenésével a lovagság letűnt a történelem színpadáról, de nem a lovasság. A svájciak győzelmeik jó részét

⁵⁸ Felhasznált művek: Engels Frigyes Válogatott katonai írásai, I. köt. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1960. „Erőszakelmélet” és az „Új amerikai enciklopédia” cikkei.; Rüstow W.: Geschichte der Infanterie. I. Bd. 2. Ausg. Norhausen, 1864.; Delbrück: i. m. Perjés G.: A szentgott-hárdi csata (további irodalmi utalásokkal).

ugyan jelentéktelen lovassági támogatással vívták ki, ez azonban nem azt jelenti, hogy a lovasság jelentősége csökkent volna. A lovasság feladata maradt továbbra is a felderítés, a biztosítás és az üldözés, ugyanakkor pedig a pikások és a lóveszek együttműködésének megszervezésével küszködő, taktikailag nem teljes értékű gyalogság nem nélkülözhetette harcában a lovasság támogatását. Ahhoz azonban, hogy a lovasság ennek megfelelhessen, valódi lovassággá kellett válnia, azaz levetkőzve a lovagi seregek hátrányos tulajdonságait, taktikailag vezethető, zárt csapatná kellett átalakulnia. Az átalakulás persze nem volt sem könnyű, sem pedig gyors folyamat. A lovagi szokásokat feladni nehezen akaró, zömében nemességből álló lovasságnak, hasonlóan a gyalogsághoz, alapos és hosszadalmas kiképzésen kellett keresztül mennie. S ilyen tekintetben a folyamatot roppant kerülővel ugyan, de elősegítette a lőfegyver, közelebről a pisztoly bevezetése a lovasságnál.

A pisztoly alkalmazásával ugyanis azonnal új feladat merült fel: meg kellett találni a fegyver alkalmazásának legcélszerűbb módját. Kialakult az új eljárás, az ún. *caracola*, amelynél az osztag egyes sorai, miután tüzeltek, elkanyarodtak és az osztag mögött álltak fel. A *caracola* harci alkalmazhatósága nem volt problémamentes és valódi értéke inkább a kiképzésben volt, ti. arról a lovas egységről, amely átment a *caracola* nehéz iskoláján, valójában elmondhatták, hogy fegyelmezett, taktikai mozdulatokra és manőverekre alkalmas, valódi lovasság.

Az európai hadseregekben nagyjából a XVI. század második felében fejlődött be ez az átalakulás. S ha az így kialakult harcrend és harci eljárás sok tekintetben nehézkes és hatástalan is volt, egy kétségtelen: a további fejlődés szakis erről az alapról kiindulva mehetett végbe.

Az alapvetés eredményei teljes hatásukkal néhány évtized múlva mutatkoztak meg. Ekkor az európai csatarend abszolút fölénybe került a törökével szemben. Foglaljuk össze ennek a csatarendnek az előnyeit:

1. A tűzrendszer zártsága, a szoros együttműködés és az egész csatarend szilárdsága. Ez a csatarend mozgó erődhöz volt hasonló, amely fergeteges — persze csak az adott fegyvertechnikai viszonyok mellett annak számító — tüzet leadva mozgott a harcmezőn.

2. A csatarend tagoltsága, áttekinthetősége, egyes részeinek egymástól független mozgathatósága és helyettesíthetősége. Mindez igen megkönnyítette a manővert a harcmezőn, az erőknek a harchelyzetnek megfelelő adagolását és velük való gazdálkodást. Ez a csatarend engedelmes szerszám volt a hadvezér kezei között: szilárd volt, mégis rugalmas, hajlott, de nem törött és alkalmazkodott a harc dinamikájához.

3. A rendezett, tagolt felállítás, az áttekinthetőség nemcsak az erők alkalmazását könnyítette meg, de hatalmas támaszt adott lélektani szempontból is. Ebben a csatarendben, melyben minden katona tudta a maga helyét, ismerte szomszédait, és tudta, hogy szükség esetén hova kell visszavonulnia, és tisztában volt azzal, hogy honnan várhat támogatást, ebben a csatarendben a félelem érzete nehezebben fogta el a katonákat. Épp ezért nehezebben vehetett erőt a teljes pusztulást jelentő pánik a seregeken. Ugyanakkor ebben a csatarendben a katona bonyolult mozdulatokat és fogásokat hajtott végre, amelyek feszült figyelmet követeltek. Így a katona figyelme elterelődött a félelmet keltő harci benyomásoktól, a zajtól és a véres látványtól, és megőrizte nyugalmit. Ez a csatarend igen elősegítette a fegyelmet is: a katona állandóan parancsnoka szeme előtt volt, a legkisebb fogást vagy mozdulatot is csak parancsra hajthatta végre. Mindez fokozta a függést, és növelte a parancsnok tekintélyét. Mindennek, különösen ebben a korban, amikor a hadsereg gyűjtőhelye volt a társadalom söpredékének, hatalmas jelentősége

volt, hiszen ezeket a katonákat nem a lelkesedés és a meggyőződés fűtötte és csak a legnagyobb szigorral lehetett összetartani őket. Ez magyarázza meg azt az érdekes jelenséget, hogy a rendkívül alacsony erkölcsi szinten álló zsoldos hadseregek olyan keményen tudtak harcolni.

Ezek voltak azok az előnyök, amelyek a XVII. század közepén már kiegyenlíthetlenné tették a nyugati taktika fölényét. A török hadsereg szinte alakítatlan tömegként harcolt, a tűz és mozgás fegyvernemi megosztottsága nem tette szükségessé, sem lehetővé az együttműködés megszervezését. Az egyes csapatok szinte elszigetelten harcoltak és keveset gondoltak egymás támogatására. A harc — megindulása után — rövidesen áttekinthetlenné, zűrzavarossá vált, és irányítása teljesen kicsúszott a vezér kezei közül. A török hadsereg csak egyre volt képes: fergeteges rohamra, amely vagy sikerült, vagy nem — de arra már nem volt mód, hogy a harc során a változó helyzethez rugalmasan alkalmazkodjék. S ha az első roham nem sikerült, vagy visszacsapás érte a sereget, az egymásra torló csapatok között pánik tört ki, és megkezdődött a fejetlen menekülés. Éppen az jellemzi legjobban a török csatarend rendkívüli ingatagságát, hogy a rendezett visszavonulás szinte ismeretlen volt a hadseregben. A nyugati hadseregek még vesztes csata után is rendezetten hagyták el a küzdőteret, szemben a törökkel, amely megvadult, halálra rémült csordaként özönlött vissza. Ez a rendes képe a felszabadító háború csatáinak és ennek jelei világosan kivehetők már a szentgotthárdi csatában is.

A fő kérdés, ti. hogy a török taktika miért nem követte az európai fejlődést, a hadtudomány eszközeivel alig oldható meg. Mert, ha el is fogadjuk, hogy a XIV—XV. századi török taktika fölénye, a fegyvernemi együttműködésnek legalábbis felszíni megoldottsága feleslegessé tette az új utak keresését, már a lovagi seregek „acélhegyeinek” ellenállhatatlan rohama, a XVI. század végén pedig a zsoldoseregek „golyót köpködő”, mozgó bástyához hasonló csatarendje intő jelként szolgálhattak. Mindezt nem vették volna észre az oszmán hadsereg vezetői? Nem valószínű, annál is inkább nem, mivel a török történetírók leírásai kétségtelenül bizonyítják, hogy milyen mély benyomással volt a török katonaságra a keresztény hadak zárt felállítása és pusztító tüze.⁵⁹ De ha észrevették, miért nem utánozták a nyugati eljárásokat? Hiszen alig volt oly része a haditechnikának, amit az oszmán hadsereg ne tudott elsajátítani. Kézenfekvőnek tűnik, hogy maga az oszmán állami és társadalmi berendezkedés állt ellen a fejlődésnek. Mert miképpen mehetett volna végbe a változás? Az oszmán hadseregnek melyik része lett volna alkalmas az új eljárások befogadására? Az irreguláris és a feudális csapatok — minden bizonnyal — nem. Egyedül a zsoldos csapatokat lehetett volna az új eljárás elsajátításához elengedhetetlen kiképzés alá fogni, amint ez az európai hadseregeknél is így volt. A feladat abból állott volna, hogy a janicsárok egy részét felszereljék pikával, a zsoldos spáhikak pedig pisztollyal, majd megtanítsák őket a fegyvernemen belüli és a fegyvernemek közötti együttműködésre.

Hogy felmerült-e ilyen gondolat, s ha felmerült, miért nem valósították meg, oly kérdések, amelyekre pillanatnyilag lehetetlen válaszolni. Pusztán

⁵⁹ A tizenöt éves háborúról, főleg azonban a mezőkeresztesi csatáról szóló török tudósítások igen sok ilyen részletet tartalmaznak. Kjátib Cselebi írja a mezőkeresztesi csatáról: „Az ellenség a puszkagolyót úgy hullatta, mintha köpködött volna és a rumiljai katonaságot is hátrálásra kényszerítette”. (*Karácsony*: i. m. I. 261. o.) — Pecsevi Ibráhím írja ugyancsak a mezőkeresztesi csatáról: „A teremtő nagy Istenre mondom tehát, hogy azon a félelmes helyen ennek valamennyinek (ti. a keresztény katonáknak — P. G.) egy csepp bátorságát és vitézségét nem láttuk. Ámde azok a testvéreink, kik a hitetlenek támadását látták, tudják, hogy csapataikat egymáshoz kötötték, jobbról és balról pedig puskákkal lövöldöztek mellettük, s így akár lovas, akár gyalogos volt a mezőn, nem állapodhatott és vissza nem maradhatott, mivel mindkét oldalról és hátulról fegyver tüze hajtotta őket”. (Uo. 139. o.)

csak feltevésekre vagyunk utalva. Talán arról van szó, hogy akkor, amikor a reform szükségessége felmerült, a moszlimok tradicionalizmusa már megölte a renegátok racionális, friss újító kedvét. Túlságosan is keveset tudunk a török társadalmi fejlődésről ahhoz, hogy feltevésünket alátámaszszuk. Az mindenestre feltűnő, hogy szemben az európai gyalogságnak organikus, a társadalmi viszonyokból spontán adódó fejlődésével, a janicsárságot racionális megfontolás és hatalmi szó hozta létre. De szervezeti úton, máriól-holnapra történt a janicsárság puskával való felszerelése is, szemben az európai gyalogsággal, amely lassan — a katonai szakértők szerint ugyan túlságosan is gyorsan — és nagyrészt ugyancsak spontán tett szert lőfegyverre. Az oszmán állami vezetés tehát két alkalommal is beleavatkozott a fejlődésbe — miért nem tudta harmadszor is megtenni? Arra kell gondolnunk, hogy valójában az újításokra fogékony renegátok kezdeményező kedve apadt el, illetve felébe kerekedett a moszlimok tradicionalizmusa. Kocsi bej merész szavai azt mutatják, hogy Szulemán minden erőfeszítése ellenére sem csökkent a moszlimok befolyása. S mi állt volna távolabb az újításoktól egyébként is irtózó moszlimoktól, mint éppen a gyűlölt janicsárság ütőképességének emelése?

De lehet, hogy a janicsárok és a szpáhik testületi szelleme és kiváltságos helyzete akadályozta meg az újítást. Ha arra a rendkívüli befolyásra gondolunk, amivel a janicsár-testület rendelkezett, a másik oldalról pedig maunk elé idézzük azokat a nehézségeket, amikbe nyugaton is a lövészek és a pikások helyes arányának fenntartás ütközött, akkor nem látszik teljes képtelenségnek, hogy a janicsároknak pikával való felszerelését — ami pedig a reform alapját képezte — testületi szellemük akadályozta. Ugyanakkor pedig biztos tudomásunk van arról, hogy a pisztoly bevezetése az oszmán lovasságnál a XVI. század második felében a zsoldos szpáhik ellenállásán bukkott meg.⁶⁰

Hangsúlyozzuk: mindez csupán feltételezés. Űgy érezzük azonban, hogy a későbbi hadtörténeti kutatásnak valahol ezen a nyomon kellene elindulnia, nemcsak azért mert a török taktika lemaradása a nyugaté mögött önmagában véve is igen izgalmas kérdés, hanem azért is, mert a probléma pusztán a hadtudomány eszközeivel nem oldható meg.

A hadtörténeti és a társadalomtörténeti vizsgálatnak ebből az összekapcsolásából pedig minden bizonnyal nemcsak a hadtörténeti kutatásnak lenne haszna, hanem magának a társadalomtörténetnek is, hiszen merőben új probléma-állítást tenne lehetővé és szükségessé.

ГЕЗА ПЕРЬЕШ:

ВОЕННЫЕ ВОПРОСЫ ЕВРОПЕЙСКИХ ВОЙН ОСМАНСКОЙ ДЕРЖАВЫ (1356—1699 гг.)

Р е з ю м е

Причиной осмотра автором такого длительного периода является то, что османское военное дело за этот период на деле не изменилось. Организация и способ ведения боя турецкой армии, потерпевшей поражение у Зенты, значительно не отличается от армии победившей при Никополе.

⁶⁰ Zinkeisen: i. m. III, 172. o.; — Kjátib Cselebi szerint a mezőkeresztesi csata egyik pillanatában a török lovasság akciója azért nem sikerült, mivel nem volt lőfegyvere. (Karácsony: i. m. I. 260. o.)

Вначале автор рассматривает военный потенциал османской державы и устанавливает, что если посмотреть любой составляющий фактор — экономические ресурсы, государственный строй и армию — то совершенно ясно, что турецкое государство имело значительное превосходство над любым европейским государством. Военная мощь османской державы ещё в XVII. веке — в начале несомненного упадка — больше военной мощи Габсбургской империи. Автор между прочим объяснения о падении османской державы считает не достаточно обоснованными и причиной падения считает острые разногласия ренегатов и мослимов.

В следующей части автор занимается вопросами защиты границ. Появление османской державы в Европе снова сделало актуальной организацию защиты границ, так как это было уже в Китае, в Риме и в Византии. И также как раньше на эти державы, на империю Габсбургов, особенно на Венгрию, защита границ возлагает чрезвычайную тяжесть и имеет решающее влияние на политическую и экономическую жизнь, а также на ведение войны.

Автор рассматривает соотношение войны, политики и стратегии в 5 периодах. Первый период начинается взятием Галлиполя и кончается взятием Константинополя (1356—1453 гг.). За этот период создается база на Балканском полуострове. Второй период кончается взятием Белграда (1453—1521 гг.). За это время было создано сильное территориальное единство османской державы. А также в это время вырисовывается общий механизм мобилизации и подвода масс турецкой армии, остающийся в силах в течении 200 лет. Третий период кончается Никопольским миром (1521—1568 гг.). В этот, сравнительно короткий период, османская держава победоносно наступает вперёд; завоевывает часть Венгрии. В то же время она доходит до конца радиуса своего действия и наступать дальше не в силах.

Военные действия подходят к мёртвой точке. Эта же мёртвая точка характеризует четвёртый период (1568—1683 гг.). В пятом периоде империя Габсбургов, поддерживаемая всей Европой, наносит решающие удары на — неудержимо приходящую в упадок — турецкую державу и освобождает Венгрию.

В заключительной части автор пишет о падении тактики османской армии и отставанием её от Запада. Признаки падения показались уже во второй половине XVI. века, но они стали несомненными только в освободительных войнах, в которых обнаружилось, что турецкая армия просто не умеет воевать и во всех открытых битвах терпит позорное поражение. Причины падения нельзя ясно определить, но автор полагает, что необходимым реформам препятствовали: вымирание смелого новаторства, который раньше был так характерен на османскую державу, приход консервативных мослимов на первый план и корпоративный дух янычар и спахи.

GÉZA PERJÉS:

DIE MILITÄRISCHEN FRAGEN DER EUROPÄISCHEN KRIEGE DES OSMANISCHEN REICHES (1356—1699)

Resümee

Die Ausdehnung der Frage auf einen so grossen Zeitraum begründet der Autor damit, dass sich das osmanische Kriegswesen während diesen Zeit grundsätzlich nicht änderte: Die Konstruktion und Kampfarm des bei Zenta unterlegene türkischen Heeres unterschied sich kaum von dem bei Nikopol siegenden.

Zuerst erörtert der Autor das militärische Potential des osmanischen Reiches und stellt fest: welches Element wir auch immer in Betracht nehmen, — die wirtschaftlichen Kraftquellen, die Staatverwaltung oder das Heer, — der türkische Staat war jedem europäischen Staate fast unausgleichbar überlegen. Die militärische Kraft des osmanischen Reiches war nebst dem im XVII. Jahrhundert zweifellos eingetretenen Rückfalle noch immer grösser, als die des Habsburg-Reiches. Der Autor hält übrigens die Erklärungen über den Rückfall des osmanischen

Reiches nicht für ausreichend und sieht dessen Grund eher in den tiefgehenden Gegensätzen zwischen den Renegaten und Moslems.

Im nächsten Teil befasst sich der Autor mit der Frage der Grenzverteidigung. Das Erscheinen des Osman-Reiches in Europa gibt der Organisierung des Grenzschutzes wieder eine Bedeutung, wie dies in China, Rom und Byzantien war. Und ebenso wie in diesen Reichen bedeutete die Grenzverteidigung dem Habsburg-Reiche, besonders aber Ungarn, eine enorme Belastung und war von entscheidender Wirkung auf das politische und wirtschaftliche Leben, sowie auf die Kriegsführung.

Das Verhältnis des Krieges, der Politik und Strategie untersucht der Autor in fünf Perioden geteilt: Die 1. Periode dauert von der Einnahme Gallipolis bis zur Eroberung Konstantinopels (1356—1453). Auf diese Periode fällt der Ausbau der Base auf dem Balkan. Die 2. Periode dauert bis zur Einnahme Belgrads (1453—1521) als die kompakte territoriale Einheit des osmanischen Reiches entstand. Zu dieser Zeit zeichnete sich das Mechanismus der Mobilisierung und des Aufmarsches des türkischen Heeres ab und blieb beinahe 200 Jahre in Geltung. Die 3. Periode dauert bis zum Frieden von Drinopol (1521—1568). In diesem verhältnismässig kurzen Abschnitt dringt die osmanische Macht siegreich vor, erobert einen Teil Ungarns, gleichzeitig erreicht sie aber das Ende ihres Aktionsradius und kann nicht weiter vordringen. Die Operationen gelangen auf toten Punkt und dieser tote Punkt charakterisiert die 4. Periode (1568—1683). In der 5. Periode (1683—1699) führt das von Europa unterstützte habsburgische Reich auf das unaufhaltbar rückfallende türkische Reich entscheidende Schläge und befreit Ungarn.

Im letzten Teil befasst sich der Autor mit dem Rückfall der Taktik des osmanischen Heeres und seinem Zurückbleiben dem Westen gegenüber. Die ersten Zeichen des Rückfalls zeigten sich schon in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, doch vollkommen offensichtlich wird er in den Befreiungskriegen, als es sich herausstellte, dass das türkische Heer einfach nicht mehr kämpfen kann und in jeder offenen Schlacht schamhafte Niederläge erlitt. Der Grund des Rückfalls ist nicht klar zu sehen, der Autor setzt voraus, dass die in Vordergrund getretenen konservativen Moslems, das Aussterben der in früheren Zeiten so charakteristischen Erneuerungslust und vielleicht der Korporationsgeist der Janitscharen und Spahis die notwendig gewordenen Reformen vereitelte.

